

מלחמת השיחרור: מאבק בין דגמים בתרבות הישראלית

מבוא

מלחמת השיחרור התרחשה תוך בידוד מוחלט של מדינת ישראל באיזור, תוך אכידות כבדות ביותר, ובשעה שאיום כבד היה מונח על עצם הקיום של היישוב היהודי. אך כשמעיינים ברפורטז'ות שנכתבו באותה מלחמה, מגלים בהן ביטחון מוחלט בכך שהמאמץ האנושי המושקע בה יוביל לניצחון. הביטחון הזה הוכתב בוודאי על-ידי הצורך התעמולתי לחזק את ידי הלוחמים ולעודד אותם גם ברגעים הקשים והנואשים ביותר של המלחמה: העיתונות העברית בתקופת מלחמת השיחרור היתה מכשיר פוליטי. היא היתה מסונפת למפלגות הפוליטיות, הפיצה את האידיאולוגיה שלהן ובעת המלחמה נתנה ביטוי למטרות המשותפות שאיחדו את המימסד הפוליטי כולו.

אך כפי שקורה בדרך כלל בתהליכי כתיבת טקסטים, העיתונות לא יצרה דגם חדש כדי לבטא את המטרות החדשות שהוליד הזמן אלא נתנה להן ביטוי על-ידי עיבוד דגמים מוכנים. ביניהם תיאורי המאבק של בנות הברית בגרמנים במלחמת העולם השנייה (תיאורים שאומצו על-ידי הטקסטים העבריים מתוך פקודות יום סובייטיות, מתוך נאומים של מנהיגי בנות הברית, מתוך העיתונות האירופאית), ספרות מלחמה מערבית וסובייטית, נוסחי תיאור ההיסטוריה היהודית העתיקה בהיסטוריוגרפיה הפופולרית בתקופת היישוב, השקפות הומניסטיות שנפוצו באירופה במאה העשרים, תפיסות קולוניאליסטיות ועוד.

התבוננות במכלול הטקסטים של התקופה, ביניהם כרזות רחוב, פזמונים, פרסומות, פקודות יום ועוד, מוכיח שדגמים אלה היו נפוצים ומקובלים בתרבות כולה, אם כי בכל מערכת זכו לביטוי שונה. העובדה שניתן לגלות אותם גם בטקסטים ספרותיים והעובדה שגם טקסטים שניסו לבסס דרכי השיבה ותיאור אתרים ראו צורך להתמודד עמם מעידה על המשקל הרב שהיה להם.

הם נבחרו מתוך הרפרטואר שעמד לרשותה של התרבות העברית לא משום יכולתם לבטא בנאמנות את הארועים ההיסטוריים, אלא משום שמצד אחד תאמו

את הדימוי העצמי של החברה הישראלית ואת התפיסות שלה לגבי יחסיה עם האומות הסובבות אותה, ומצד שני היו אופוזיציה לזרמים אורתודוקסיים יהודיים, או לדימוי היהדות כפי שנתפסה על-ידי היישוב הציוני: תרבות המתקיימת מחוץ למציאות, מבוססת על תפיסות א-היסטוריות, נסיות, של חורבן וגאולה, ומנותקת מהאומות הסובבות אותה.¹ הדגמים שעוצבו בריאקציה לתפיסות אלה שימשו השתית לבניית הדימוי החדש של החברה הישראלית ולעיצוב יחסיה עם האומות הסובבות אותה.

בכוונתי לנתח כמאמר זה רפורטזות עיתונאיות מתקופת מלחמת השיחרור, לבדוק כיצד הן משתמשות בדגמים המקובלים ומהו הקשר בין דגמים אלה לבין המציאות ההיסטורית. מבין כל הרפורטזות של המלחמה אתמקד בניתוח יסודי של אלה שנכתבו בחודשים מאי, יוני, יולי 1948 בעיתונים שהיו מסונפים למפלגות הדומיננטיות ביישוב, ועל-כן היו בעלי מעמד מרכזי ("על המשמר", "דבר" ובמידת מה גם "במחנה" עיתון שבו הרבו לפרסם סופרי הדור הספרותי החדש, דור הפלמ"ח), וכן בעיתונים שהיו אז בעלי מעמד פחות מרכזי ("הארץ") או שולי ("מעריב", "הבוקר", "המשקיף").

כדי לעמוד על משקלם של דגמים אלה כחברה אבדוק כיצד התמודדה עמם ספרות מלחמת השיחרור. בין השאר זו שבה המסגרות הקונפורמיות היו חזקות יחסית (למשל יצירות של נתן שחם, מתי מגד, אבא קובנר) וזו שנטתה לשבור את המסגרות הללו (למשל, סיפורים של ס. יזהר).

סקירה כללית

שלושה דגמים מתמודדים ביניהם בעיתונות של מלחמת השיחרור על הגדרת הזהות הישראלית ותיאור יחסיה עם העולם הסובב אותה. שלושתם היו נפוצים ביישוב בשנים קודמות אך בתקופת המלחמה משתנה המאזן ביניהם. מה שהיה מרכזי קודם לכן ולא תאם יותר את הפונקציות החברתיות החדשות הוסט לשוליים, ומה שהיה שולי קודם לכן הפך מרכזי ודומיננטי.

1. לגבי הדגם היהודי האורתודוקסי ראה Gershon Greenberg, "Orthodox Jewish Theology, 1945-1948: Responses to the Holocaust", in *Remembering the Future*, לגבי התיאוריה של התרבות המשמשת רקע למאמר זה ראה עבודותיו של איתמר אבן זהר, בין השאר: Itamar Even-Zohar, *Papers in Historical Poetics*, Tel Aviv 1978; לנושא זה חשובות גם עבודותיו של פייר בורדייה. בין השאר: Pierre Bourdieu, *Question de Sociologie*, Paris 1980 (להלן בורדייה). תיאור ממצה של האופוזיציה בין דגמים עבריים ויהודיים מצוי אצל איתמר אבן זהר, "הצמיחה וההתגבשות של תרבות עברית מקומית וילידית בארץ ישראל 1882-1948", קתדרה, 16 (1988), עמ' 156-189 (להלן: אבן זהר, תרבות עברית מקומית), וכן אצל בשמת אבן זהר, צמיחת הדגם הספרותי של "העברי החדש" בספרות העברית 1880-1930 (עבודת מ.א.), אוניברסיטת תל אביב 1988.

הדגם האחד הוא הדגם ההומניסטי, המציב את המוסר והצדק הכלל-אנושיים מעל למטרות הלאומיות, ואת היחסים בין בני אדם כפרטים מעל ליחסים בין אומות ומדינות. דגם זה שהיווה מורשת האידיאולוגיות האירופאיות של המאה התשע-עשרה תואר אמנם תמיד כמרכיב מרכזי בציונות וכתלק ממהותה של היהדות, אך בשנות השלושים, בשנים בהן זכה למקום מרכזי במיוחד בתרבות העברית, הוא נשען על זרמים מערביים, אידיאולוגיים וספרותיים שהגדירו אותו כמהות אוניברסלית המנוגדת לכל כיתתיות לאומית, דתית או מפלגתית. את אחד הביטויים להשקפות אלה נתנו קבוצות מודרניסטיות במערב והחבורה המודרניסטית הישראלית שהושפעה מהן, ובתוכה משוררים כאלתרמן, שלונסקי ואחרים. דגם זה, שהיה מרכזי ביותר בעיתונות בשנות השלושים, מתגלה בתקופת מלחמת השיחרור במקום שולי יחסית: במספר מועט מאוד של כתבות, ובמספר מועט של עיתונים. על אובדן הדומיננטיות שלו מעידה העובדה שאמנם, הכותבים עדיין מנסחים את הערכים ההומניסטיים המעצבים אותו באופן מפורש, אך נמנעים כבר מלהשתמש בהם בתיאורי ההתרחשויות עצמן: בעת המלחמה, כשהמטרה החברתית המרכזית היא עצם השמירה על קיום החברה הישראלית מול העוצמה והכוח של הצד שכנגד, מוחלף ההומניזם הכלל-אנושי בדגמים שעשויים לתת ביטוי למטרות הלאומיות הבוערות עתה על הפרק.

דגם שני שניתן לאתרו בעיתונות של מלחמת השיחרור הוא זה המציג את המלחמה כמלחמתם של המעטים, ממשיכיהם של לוחמי החופש בעבר (לוחמי מצדה, כריכוכבא, המכבים וכו') הנאבקים באויבים רבים וחזקים מהם, "צאצאיהם" של משעבדי העבר. דגם זה, שהיה מרכזי ביותר בתרבות העברית החדשה ונבנה על פי תיאורי ההיסטוריה הארצישראלית הקדומה בתקופת היישוב, מופיע גם הוא במקום משני, ביטוייו מצויים במספר מועט יחסית של כתבות ובדרך כלל בעיתונים או אצל כותבים בעלי מעמד שולי.² ניתן להסביר את שוליותו היחסית בתקופה זו בפונקציה התעמולתית של העיתונות. מלחמת השיחרור היתה אכן מלחמה של צבא קטן, דל חימוש שעמד מול עדיפות ערבית גדולה של כוחות אדם ונשק. בחודש מאי, שנבחר כחודש ראשון לגיטוח הכתבות, נערכו קרבות מרים על הדרך לירושלים, גוש עציון נכנע, החלה הפלישה הערבית לארץ, ישובים יהודים פונו ואחרים עמדו במחדדים מול צבאות מחומשים היטב. עם תחילת הפלישה כל התקפות-הנגד החטיבתיות נכשלו (ההתקפה על ג'נין ב-1.6.48, שלוש התקפות על לטרון בחודש מאי, וההתקפה על אשדוד ב-3.6.48). בתום חודש מאז החלה הפלישה מאזן הדמים היה 1200 הרוגים ואלפי פצועים (בנוסף לאלפיים יהודים, לוחמים ואזרחים שנפלו לפני הפלישה). בתחילת המלחמה היה היישוב היהודי מכודד לא רק באיזור אלא אף בעולם. המדיניות האנגלית היתה עוינת, האמריקאים נסוגו מתכנית החלוקה,

2. לנושא זה ראה בשמת אבן-זהר, הערה 1.

נטו לכוף על ארץ־ישראל משטר נאמנות (בסוף מרס) ואף הודיעו (בתחילת מאי, לפני ההכרזה על עצמאות המדינה), כי לא יושיטו לישראל סיוע צבאי אם תסתבך במלחמה קשה עם שכנותיה. ההנהגה עצמה לא היתה אופטימית ביותר בתקופה זו, ומומחי ה"הגנה" יגאל ידן וישראל גלילי הודו בפני ישיבת מנהלת העם, ערב הכרזת העצמאות, שלצבאות ערב יש יתרון גדול, שהסיכויים שקולים מאוד, ושהמורל של חלק גדול מהאנשים אינו גבוה.³ במצב זה נקראה העיתונות, אם על־ידי צווים מבחוץ או על־ידי הכרה אישית של העיתונאים, להציג דווקא את עוצמתו של היישוב ולא להבליט את דלות כוחו וכמתו. "סיפור המעטים מול הרבים" היה קרוב מדי למציאות מכדי שניתן יהיה להשתמש בו. הדוגמאות הרבות למפלות שמילאו אותו (מצדה, מלחמת בר־כוכבא), גם הן לא תרמו לצורך הנוקב להציג ביטחון מוחלט בניצחון שעה שניצחון כזה לא נראה כדבר מובן מאליו.

הדגם הדומיננטי בתקופה זו בעיתונות, היה אם כן הדגם השלישי, זה שהבליט את השתייכותו של הלוחם הישראלי אל עמי אירופה ותרבותם, והציג את המלחמה בערבים כמלחמתו של העולם המערבי הנאור במזרח פרימיטיבי ואכזר. הוא היה בנוי על תפיסות קולוניאליסטיות ועל אופני תיאור מלחמת העולם בספרות אירופאית. הדומיננטיות שלו נובעת בין השאר מכך שאיפשר לחלץ את הלוחם הישראלי מבדידותו, להציג אותו כחייל בצבא גדול וחזק, צבא בנות הברית, ולתאר דווקא את הערכי כאויב מבודד וחלש. ההצלחה שלו נבעה בוודאי גם מהניצחון של בנות הברית במלחמה. ניצחון שהיה עדיין קרוב ושמור היטב בזיכרון הקולקטיבי ויכול היה לשמש כהבטחה לניצחון במלחמה הנוכחית. כל הדגמים הללו עיצבו את הזהות הישראלית החדשה ונבנו במידה רבה כריאקציה לזרמים ביהדות האורתודוקסית ולדימויה של יהדות זו בעיני הציונות: תברה פסיבית, מנותקת מהריאליה ומהאומות הסובבות אותה, ונסחפת בהיסטוריה "קאטאסטרופלי", נסית של חורבן וגאולה. הדגם ההומניסטי הציב אחדות כלל אנושית כנגד ההתבדלות היהודית. דגם המעטים מול הרבים הציב את הדינאמיות והאקטיביות של הישראלי כנגד הפסיביות היהודית, והדגם של המזרח מול המערב בנה למעשה את האופוזיציה שבין הישראלי ליהודי כאופוזיציה שבין הישראלי לערבי. על פיו הישראלי הוא עתה חבר במשפחת עמי אירופה ואילו הערבי, כמו היהודי, הוא זה שמנותק ממנה, מבודד, פסיבי, גולה מאדמתו. יתכן שהצלחתו של דגם זה נבעה גם מהעובדה שהוא כלל, כמסגרת הריאקציה ליהדות גם את המאבק הישראלי־ערבי. לאחר השואה ומלחמת העולם הוא מילא את הצורך להציג את הישראלי כמי שנידון לגורל שונה מזה של היהודי, ו"להטיל" את הגורל היהודי על הערבי.

3. נפתלי ארבל, "מנגנון בן לילה", בתוך יהודה ואלאך (עורך), מדינה קמה בסערת מלחמה 1947-1950, תל אביב 1981, עמ' 43.

כל הדגמים שתוארו כאן באו לידי ביטוי כעלילות דינאמיות, בתיאורים אקטיביים של גיבורים פעילים ומושרשים היטב בארצם, או בתיאור נוף ומציאות מפורטים ביותר. פואטיקה זו, שמקורה בספרות הריאליסטית הרוסית והמערבית שימשה עתה גם היא לביטוי ההשקפה בדבר הזהות הישראלית האקטיבית, המושרשת במציאות ובנוף, כניגודה של הזהות היהודית הפסיבית והמנותקת. העלילות דרכי התיאור בונים כאן מציאות ממשית, שניתן להתמקם בה, והיסטוריה המונעת על-ידי מאמץ אנושי ולא מטאפיזי, ברצף איטי, סיבתי, ולא במהפכים נסיים.

הדגם ההומניסטי

ההשקפות ההומניסטיות בדבר שוויון כלל-אנושי מנוסחות בכתבות בדרך כלל בהכללות והצהרות בלבד, ולא מוצאות ביטוי בתיאור הקונקרטי, גם כשזה עובר משדה הקרב אל מכלאות הפליטים. השקפות אלה מתגלות בעיקר ב"על המשמר" שביטא את העמדות של מפ"ם בדבר אפשרות של שיתוף דו לאומי בין יהודים לערבים על בסיס של שוויון. הן מופיעות כהצהרות בדבר חשיבות ההכרה המוסרית של הצבא הישראלי, שאם תישמט ותאבד "ונמצא בניינו נטול יסוד",⁴ וכמתקפות כנגד אלה "המנסים לחנך" את איש ההגנה הישראלי "ללמוד מהערבי את דרכי מלחמתו, אכזריותו, שיטות התעללות בפצועים וכו'".⁵ ההכרה המוסרית שמעבר להצהרות אלה אינה מופעלת כאמור, לא בעיתון זה ולא באחרים בתיאור הקונקרטי של התושבים או אף של פליטים ערבים וההסבר לכך ברור: המתקפה הערבית שהיתה מורכבת משילוב של כוחות מקומיים וזרים כאחד, ערערה את ההבחנה בין תילים לאזרחים. החזית כללה את כולם, וכשהקרב הסתיים בניצחון ישראלי, לא מצבו של האויב הערבי המובס אלא השיתורר מאימת המפלה והמחיר הקשה ששילם היישוב בהרוגים ובפצועים, הם העומדים באופן טבעי ביותר במרכז התיאור.

רקע זה מבהיר את ההתעלמות המוחלטת של הכותבים מנקודת התצפית של הפליטים, מהתודעה שלהם ומסבלם. כל אלה נבדקים רק כעדות לכוח הישראלי: "כתמי דם גדולים בפנים הבית על הרצפה והקירות, מעידים כי מגינינו היטיבו לקלוע."⁶ (עדות מתל אריש); "עם זריחת החמה – וכמה יפה היתה – החלה בריחה המונית מבית דראס. מנסים מזלם להימלט לאשדוד. אך לא כן היה סבור המקלען שקבע מושבו מעל בית הבאר הערבית. צרורותיו המכוונים הכריחום לשוב על עקבותיהם."⁷ גם כשהעיתונאי מוסר את דברי הערבי כלשונו, ובכך

4. שץ, "בזכות מה?" על המשמר, 27.7.48.

5. ק.ס.ג. עמיחי, "על טוהר המצפון ונקיון הכפיים", על המשמר, 6.6.48.

6. כתבנו, "גיבליה ותל-אריש ריקות מאדם", על המשמר, 10.5.48.

7. יהודה הגדרתי, "עם התקפות המצח הראשונות בדרום", הבוקר, 14.5.48.

מגלה לכאורה מעין אהדה כלפיו, תגובתו היא תגובה מרוחקת של ניכור והתעלמות. הוא מקשיב לדבריו: "בית שלי פה [...] נשים שלי פה, וילדים שלי פה. לא אלך מפה.", וממשיך בדרכו, כאילו לא שמע דבר⁸ (עדות מעכו). במקרים אחרים, הוא מגיב בהתנכרות אקטיבית. התגובה לבכיה של אם ערביה, שאינה נרגעת גם לאחר שמסרו לה כי בנה בחקירה היא: "קשה להסביר זאת לאמהות, ובפרט לאמהות ערביות."⁹ (עדות מרמלה).

הכתבות שמתוכן הובאו הציטוטים נכתבו בעיצומה של המלחמה: בתל אריש ספג הצבא הישראלי מפלה קשה, בית דראס נכבשה בשעה שהצבא המצרי התקדם צפונה אל פנים הארץ, לכיבוש עכו קדמה היוזמה ההתקפית הערבית שניתקה חבלי התיישבות יהודים שלמים וכיניהם הגליל העליון, המערבי, והמזרחי, המבצע שכיבוש רמלה היה חלק ממנו הצליח להסיר את האיום הערבי מעל תל-אביב וסביבותיה ולהבקיע מסדרון משפלת החוף לירושלים, בשעה שאזורים אחרים בארץ עדיין נותרו מנותקים. עובדות אלה מבהירות מדוע גם הפליט נתפס כאן עדיין כאויב. ההבהרה ניתנת בכתבות אף במפורש: "אין חולשת דעת בלבנו למראה אלפי הפליטים הסרוחים ברחובות [...] הם ידו בנו אבנים ושילחו עופרת ברקותינו, התלהלו והבטיחו לנו להטילנו הימה: מיטב חלומם היה חדלוננו, דמנו הניגר תאווה לעיניהם – והרי שכרם!"¹⁰

מעט מאוד מדובר, אם כן, בכתבות בשוויון כלל אנושי, בחשיבות וכערך חי האדם בכלל, או במוסר אוניברסלי. התכנים ההומניסטיים הכלל-אנושיים איבדו מתוקפם בתוך תוכה של מלחמה כל כך קשה ועקובה מדם. עתה מאבקו של העם היהודי לקיום ולהגשמת זכויותיו הוא הנתפס כמאבק למען הגשמת ערכי הצדק והמוסר האנושיים.

דגם המעטים מול הרבים

השיעבוד של הערכים ההומניסטיים, הכלל-אנושיים לערכים לאומיים מתגלה היטב בדגם המעצב את מלחמת היהודים בערבים כהמשכה של מלחמת המעטים, החוזרים רוח אמונה, ברבים וחזקים מהם.

ההצדקה המוסרית של המאבק מגולמת כאן על-ידי הערכים הרוחניים העומדים כניגודו של הכוח הפיזי, ועל-ידי הצבת החירות כערך עליון, לאומי ואנושי כאחד: "שני מחנות ניצבו זה מול זה – גליית המשוררין מול דוד השוכב בחפירות, וכל כלי המגן שלו – נשקו הקל ואמונתו הגדולה [...] היתה זו מלחמת

8. אפרים תלמי, "כעכו הכבושה", דבר, 28.5.48.

9. ה.ש., "תושבי ראמלה עייפו מן המלחמה", מעריב, 13.7.48.

10. מנחם תלמי, "באזורי האויב המוכה", במחנה, 22.7.48.

בשר ורוח נגד ברזל [...] וניצחה רוח ישראל.¹¹ השימוש בתיאורים של מלחמת יהודיות היסטוריות גורם לכך שהערבים יוצגו במקרים כאלה בדמותם של השליטים הרומיים, כעריצים ומשעבדים, והישראלים יופיעו כלוחמי חופש ש"התנדבו לשחרר, אחת ולתמיד, את המולדת מעול זרים".¹² תיאורים כאלה, המבוססים על דגם "המעטים מול הרבים", אינם דומיננטיים כאמור בעיתונות של התקופה, הם מועטים יחסית לתפוצתם בתקופות קודמות ומופיעים במקרים רבים בתיאורי קרבות שהסתיימו בכישלון ברור. כאן הם משמשים כמעין אפולוגטיקה לכישלון (פינוי יד מרדכי, ההתקפות הכושלות על לטרון). במקרים אחרים הם מופיעים בכתבות של עיתונים שאינם מרכזיים בתקופה זו, או בכתבות של עיתונאים בני דור קודם. עיתונאים אלה הם בדרך כלל המתארים את מלחמת השיחרור כהמשך מאבקם של ה"אודים המוצלים מאש" העומדים בפני "שנאת עולם לעם עולם",¹³ או כהמשך מאבקים היסטוריים נגד "מצרים, עמון, בבל, ארם, צור וצידון".¹⁴ עולם העבר ועולם ההווה חוברים כאן יחדיו כנגד האומה הישראלית המבודדת: "סנט ג'ורג', הקוראן ופריץ מהמבורג – עולם מתמודד נגד הידיים הבלתי מנוסות של נוער שכילה את כוחותיו במאבקים ובכיסופים".¹⁵

אירופה מול אסיה

הדגם המרכזי ביותר בכתבות הוא, אם כן, הדגם שבו מייצג הלוחם הישראלי חזית רחבה של אומות אירופה העומדות מול עולם מזרחי אסיאתי, פרימיטיבי ואכזר. קיומה של חזית זו הוא שאיפשר לשבור את הכידוד הישראלי שנבנה בדגם של המעטים מול הרבים, ו"לחלק" את הישראלי מ"גורלו היהודי": גורל של מיעוט נרדף ומבוזה. כבנים למשפחה אירופאית גדולה ממשיכים הישראלים את מאבקן של בנות הברית בנאצים (מאבקייהם של הרוסים בלנינגרד או של האנגלים בתקופת ה"בליץ")¹⁶ ואף לוחמים על שימור תרבותן וערכיהן החילוניים והדתיים כאחד, ובכך הם מגלמים את היפוכו של דימוי היהודי המנותק מסביבתו.

על הקשר שלהם עם התרבות הנוצרית מעידים הכותבים כשהם מכטאים

11. יהושע, "שישה ימי קרבות ביד מרדכי", דבר, 28.5.48.
12. ד. שמואל, "שבעים שעה ושלוש בחזית לטרון", הבוקר, 10.6.48.
13. מ. צאנין, "יום כאבו כביר", דבר, 25.5.48.
14. מ. קפליוק, "במתנה פולשים", דבר, 25.5.48.
15. ראה הערה 13.
16. ר. עזריה, "כיצד נכבשו קאטאמן ומנזרה", הארץ, 9.5.48, "הייתי עם הלוחמים לשחרור עיר דוד", הארץ, 24.5.48; אביעזר גולדשטיין, "אני כותב אליכם מירושלים העומדת על נפש האומה", המשקיף, 25.5.48.

התמרמרות על כך ש"קודשי הנצרות ניתנו למשמרת (מפוקפקת ביותר) של המוסלמים."¹⁷ הקשר הזה מתגלה כברית בין שני הצדדים: "לא רק אנו טוענים כנגד חילול הקודש, כנגד הפרת הבטחות. מצאנו לנו בני ברית, אנשי הכמורה כאן, העומדים כבר על חורבות הכנסיות שלהם, צווחים וקוראים חמס על הרשע והפגיעה בהיכלי קודשם."¹⁸ ברית זאת, חילונית ודתית כאחד, מובססת על פעילות אקטיבית של שני הצדדים: "בעוד באי כוח מדינות נוצריות נאורות ניסו להציל מסכנת חורבן לפחות חלק עתיק ומקודש זה של ירושלים", הלוחמים העבריים עוזרים להם בכך שאינם משיבים למתקיפיהם, או בכך שהם משחררים אתרים נוצריים אחרים מהתוחחים הבריטיים והערביים, מלוחמי קאוקג'י וכו'.¹⁹ הברית היהודית אירופאית מכוונת עתה בכל המקרים כנגד המזרח.

המלחמה בערבים משנה את האפיונים שיוחסו למזרח בשנים קודמות. טקסטים עיתונאיים של שנות העשרים והשלושים רואים במקרים רבים כמזרח דוגמא לאוטנטיות, שורשיות וכוח, ניגודה של התרבות היהודית הערטילאית, ולעתים גם ניגודה של תרבות המערב העייפה והשוקעת.²⁰ במלחמת השיחרור מתגלה דווקא התדמית השלילית של כן המזרח, זו שהיתה קיימת אמנם בשנים קודמות, התחזקה בעיקר בעת המאורעות, אך לא היתה עז כדי כך מרכזית קודם לכן. בהתאם לתדמית זו התהפכו התפקידים: תרבות ערבית ערטילאית ובלתי מושרשת מתוארת כאן כתרבות המדבר ואילו מורשת אירופה היא המופיעה עתה כמורשת של בניין ונטיעה המגלמת בתוכה ערכים אנושיים ולאומיים כאחד: "תרבות של חיים ושל אמונה באנוש ובמחר עומדת על גפשה בפני זלעפות המדבר." (תיאור הקרב על יד מרדכי).²¹ תרבות שנבנתה בעמל רב ובאהבה, תרבות ה"מבטאת את רוח האדם שהחלקה כלב המדבר" (תיאור בית יוסף), והועמדה בפני כוחות של הרס.²²

המאבק בין אירופה למזרח מתרחש בראש וראשונה כמאבק בין נופי הארץ השונים: "אתה רואה לימינך את ההרים הצחיחים האורבים לך ולכל שפע הירק שמסביבך בשנאת המדבר למקום של ישוב פורח,²³ "עם הפנייה לכביש נגבה הצר כבר נראים לעיניך תעלולי יד המדבר, שהונפה כקרדום על כיבושי

17. ללא שם, "פעמיים ניצלו הסורים את ההפוגה", מעריב, 21.7.48.

18. גבריאל צפרוני, "הניצחון במבוא הדרום וכמבוא הצפון של העיר", הבוקר, 7.6.48.

19. דב שובל, "עידו של ישו הנוצרי הכירה בשלטון ישראל", על המשמר, 22.7.48; גבריאל צפרוני, "בלילה עברו הלוחמים את גיא בן הינום", הבוקר, 26.5.48; חיים יפת, "שבת ראשונה במדינת ישראל", הבוקר, 24.5.48; וראה גם ר. עזריה, 24.5.48 כהערה 16.

20. אבן זהר, תרבות עברית מקומית.

21. יהושע, "רשימות מן הדרך", דבר, 3.6.48.

22. יצחק אריה, "שמונה ימי קרב על בית יוסף", דבר, 4.6.48; כמו כן ראה יוסף ימבור, "בחצרה של נגבה ביום השלושים", על המשמר, 26.6.48.

23. ראה הערה 21.

התרבות הראשונים.²⁴ אמנם, חלק מהציטוטים שהוכאו כאן אכן מתייחס ליישובים עבריים שהוקמו במדבר ונהרסו על-ידי חיל הפלישה (יד מרדכי, נגבה), אך בחלקם המדבר משמש כמטאפורה בלבד (בית יוסף, למשל, שוכנת בעמק הירדן ולא במדבר).

כדי לארגן את היחסים שבין היהודים לערבים במסגרת הניגוד שבין המדבר לתרבות גם פלאחים עובדי אדמה ערבים מתוארים בכתבות כבני המדבר: "אנשי הר חברון המונים עשרים אלף פראי מדבר צמאי דם ערומים כנחשים לא יכלו ככל התקפותיהם לקומץ הגיבורים היהודים שהתיישבו בהר שהפרו את שממתו והחיו את אדמתו" (מדובר ביישובי גוש עציון שהותקפו על-ידי הלגיון ועל-ידי כפריים מקומיים, עובדי אדמה).²⁵

הרצון לאפיין את הערבים כבני מדבר בולט ביותר כשעובד האדמה הופך בכתבה, תוך כדי משפט אחד, לפרא המדבר ואדמתו המעובדת הופכת אדמת בור:

ולא זו בלבד שהערבים הלכו, אלא שהם הורישו ירושה גדולה בדמות שדות זרועים ומטעים, ועל הכל בדמות אדמה היקרה מכל [...] ושדות הבור של הערבים יקצרו והתבואה תשביע אוכלוסיה עברית בעיר ובכרם [...] ואת האדמה הערבית שבן הכפר תקע בה עתה יתד לא יוציאו מידו בשום פנים. בתשוקת איתנים של איכר לאדמתו נצמד לחלקות הטובות ולא יחזירן לפרא המדבר גם אם תבוא פקודה מראש הממשלה עצמו, מכוני-גוריון, לא יחזירו.²⁶ [ההדגשות שלי – ג.ג.]

מסגרת העל – המתח שבין המדבר לתרבות – היא המכתיבה עתה את אופן תיאור הכפרים הערביים הנטושים. העזובה בכפרים אלה מוצגת כניגודה של הפריחה והנטיעה ביישוב העברי ועל כן אינה נראית כתוצאה של המלחמה אלא כתוצאה של האפוזיציה שבין המדבר והשממה לבין התרבות, הנטיעה והבנייה. "מול העזובה בכפרי הערבים," כך נאמר, "מתבלטת כהבלטת יותר באר טוביה וכפר וורבורג במרבדי הירק המטופחים המקשטים את השממה:"²⁷ "למרגלותי – כפר ערבי שומם, שכל בתיו הרוסים, שרק כלבים תועים בין חורבותיו. הגבעות המיוערות סביב מוריקות ומזיבות בירק מתייבש של סוף האביב."²⁸ הצמדת שיממון הכפרים למרבדי הירק היהודיים ותיאור השיממון הזה כחלק משממת המדבר מארגנים את התיאור על-פי המתח שבין התרבות למדבר, והופכים את העזובה בכפר הערבי הנטוש לחלק מהאפיון של ערבי בן המדבר.

24. ש. קפלן, "נגבה – מופת ולקח", על המשמר, 29.6.48.

25. אריה גלבלום, "סיור בחזית הירדן", הארץ, 28.5.48.

26. (רפורטר) עובר אורח, "ככבישים וככפרים בימים אלה", המשקיף, 23.5.48.

27. יהודה הגדתי, "ראיתי את נגבה איתנה ודרוכה", הבוקר, 9.6.48.

28. אביעזר גולדשטיין, "עם הלוהמים בשער הגיא בדרך לירושלים", המשקיף, 31.5.48.

על־פי אופוזיציה זו, בין המדבר לתרבות, עצם המלחמה מקורה בשנאת בן המדבר הפרימיטיבי אל בן התרבות: "לא יכול היה לסבול הכובש אפילו במשך חמישה ימים כפר כזה, בלי בית־חומה של השייך וכלי בקתות חומר מעלות־צהנה של פלחים מרודים, עבדי אפנדים." לטענת הכותב: "מלך המדבר מוצא חפץ בכפרים ממין אחר" (מדובר בקיבוץ שער הגולן שהותקף על־ידי הצבא הסורי, פונה בליל ה־19 במאי, נהרס כליל על־ידי האויב ונתפס מחדש על־ידי כוחות גולני ב־22 למאי).²⁹

הניגוד שבין בן המדבר לבן התרבות מקבל חיזוק נוסף על־ידי דימויי חיות המיוחסים לערבים (חיית טרף, נחש, ארבה, נבלת חיה) ועל־ידי תכונות סטריאוטיפיות של פרימיטיביות ולכלוך המאפיינים אותו. תכונות אלה מצטרפות בתיאור למהות שלילית אחת: הכפרים הערבים מלאים ב"חיידקי הזוהמה שנזרעו על־ידי חייליו של דחליל העולם הערבי",³⁰ הם מלוכלכים בגללי אדם וכהמה, המחנק שבהם, "הרפש והסרחון עלולים להמית"³¹ והאנשים בתוכם אמנם מכונים "טיפוס שמי טהור" אך "לא היו טהורים כי אם מלוכלכים מאוד."³² מאפיין נוסף של הערבי הוא חוסר מהימנותו: אי אפשר לסמוך על דבריו והבטחותיו משום העמדת הפנים והשקר הטבועים בדמו. "כך תיארו לעצמם את ההפוגה כל אנשי אירופה. אבל הערבים, למרות הכל, אינם אירופיים, וגישתם לדברים היא אסיאתית טהורה. הם ניצלו את רגע החולשה ולכדו את משמר הירדן." (מדובר בהתקפה הסורית על משמר הירדן ב־10 ביוני, ערב ההפוגה שהחלה רק ב־11 ביוני).³³ "עוד יקשה על הרוון התפקיד אם לא ידע להבחין בין העמדה הממשית ובין העמדת פנים לבנטינית של נציגי הערבים. ואיש אירופה שאינו מכיר את תכונתם זו של הערבים עלול לטעות בהערכת הדברים ולטעות במסקנות."³⁴ בנוסף לכל אלה גם הרצחנות היא חלק מאופיו: "אופי הקטטות וסיבותיהן לעתים קנאות שבטית [...] אבל על־פירוב סיבותיהן נעוצות באופיים הרצחני של רוב השבויים."³⁵

במקרים מסויימים איזכור אופיו השלילי של הערבי בא לטשטש את המראית האסתטית, המושכת שעשויה להיווצר מתוך תיאור שדותיו. הכרמים והשדות מופיעים בכתבות בדרך כלל בצד הישראלי בלבד. במקרים שבהם חורג התיאור מכלל זה, יוצרת הכתיבה ניגוד בין הגוף הפורה ליושביו האכזריים וכך "מפקיעה" את זכותם עליו: "עוקבים בעירנות אחר המרצה, המסביר קצרות

29. יוסף ימבור, "בדרכי המדינה בימי ההפוגה", על המשמר, 5.7.48.

30. ל. גינוברג־פריד, "בעכו המשוחררת", המשקיף, 26.5.48.

31. מרדכי טביב, "אצל האויב מאחורי הסורגים", במחנה, 6.7.48.

32. פ. דרומי, "טיול ב־פ", המשקיף, 2.5.48.

33. ראה הערה 17.

34. סופר מיוחד, "שבוע שלישי במלחמה", הבוקר, 4.6.48.

35. ראה הערה 31.

וברורות את פרטי המשימה: הנה הכפר על בתיו, כרמיו ושדותיו בולטים להפליא מעל גבי המפה הצבאית [...] כאן הואדיות, השלוליות ושאר עמדות תורפה של הכפר הנודע לשמצה. אגב מוניטין יצא לבית-הדרס, וברצות ערבי להגדיר מאן-הוא לרעה יאמר: הלז הינו בדרסאווזי.³⁶

ההשתייכות של היהודי לקוטב התרבותי, האירופאי במשוואה זו של מזרח ומערב מקבלת חיזוק על-ידי דמויות של צופים זרים (חיילים, אנגלים, עיתונאים, דיפלומטים אמריקאיים) המאשרים את התנהגותו ומעשיו. זכות ההשתייכות נרכשת, בכל המקרים, על-ידי הוכחה של מאבק נחוש, המוביל לניצחון. "עיתונאי החוץ, שרובם מנוסים מהמלחמה העולמית נתרשמו מאוד מצבא המחץ היהודי. הם נראו ממש כגדוד צנתנים בריטי, טען סופר אנגלי אחד."³⁷ במקרים רבים הכבוד אל הישראלי מתחלף בהערצה: "עיתונאי אוסטרלי שביקר זה מקרוב בקיבוץ לא תפס משהו. הוא פנה אל קובה, מפקד המקום, שיואיל להסביר לו: 'כיצד נשאת האוכלוסייה של כפר חרב כזה במקומה, כיצד היא מוסיפה להיות וליצור ואינה נודדת בדרכים'." (על הקרב בנגבה).³⁸ ההערצה מתחזקת על-ידי הניצחון: "מייג'ור פילדינג אליוט, הפרשן הצבאי האמריקאי הנודע שהגיע רק לפני שעות מספר מדמשק דרך רבת עמון לירושלים [...] הטיל את זר הפרחים הראשון למפקד העברי הצעיר".³⁹

במקרים רבים מתייחסים הציטוטים שהובאו לאורך הפרק לעובדות היסטוריות: קיבוץ שער הגולן אכן נהרס כליל במשך הימים המועטים שהיה בידי האויב, קיבוץ נגבה אכן עמד עם נשק דל ומספר מועט של אנשים מול הפגזות והפצצות מסיביות של האויב ולא פונה, וכו'. אך התופעה המעניינת מבחינתו של מאמר זה אינה העובדות המתוארות אלא הדגם המשמש לביטויין. דגם זה לא הומצא על-ידי הכותבים אלא נבחר על-ידי העיתונות מתוך מאגר הדגמים של התקופה, משום שמילא פונקציה אידיאולוגית שנוצרה בעת המלחמה: שילובו של הלוחם היהודי בחזית האירופאית נועד לאשש את קיומו הלאומי ולהציב דימוי מנוגד לדימוי היהודי של עם לבדד ישכון.

הריאקציה לדימוי של היהודי הגלותי מתגלה באופוזיציה נוספת המארגנת את יחסי הישראלי והערבי במתכונת היחסים שבין הישראלי לבין הזהות היהודית שנשללה על-ידו. אופוזיציה זו מלווה בדרך כלל את המתח שנוצר בין היהודי האירופאי לבן המזרח ואף תומכת בו. על-פי אופוזיציה זו התכונות היהודיות השליליות מאפיינות עתה את הערבי: הוא פסיבי, לא לוחם, אינו מושרש בארצו, אינו עם ככל העמים. כניגוד לו מוצגים הישראלים כאקטיביים, לוחמים, מושרשים, חלק אינטגרלי מאומות העולם.

36. ראה הערה 7.

37. ללא שם, "איך הובקעה הדרך אל העיר העתיקה", דבר, 23.5.48.

38. יוסף מבור, "בחצרה של נגבה ביום השלושים", על המשמר, 26.6.48.

39. ג. צפרוני, "כך כבשו הלוחמים היהודים את קטמון", הבוקר, 9.5.48.

הערבי שימש תמיד "צד" בהגדרת הזהות היהודית-ישראלית, אך בשנות ההתיישבות הראשונות, ובעיקר בשנים שבהן היחסים היהודיים-ערביים היו רגועים, הנטייה הרווחת היתה להשתמש בו, כאמור, כדוגמא חיובית לבניית דמות העברי האקטיבי, המושרש, הלוחם. כבר בעת המאורעות השתנה דימוי זה, אך בעת המלחמה, ואולי יותר מכך בעת התבוסה שגילתה את חולשתו, הוא ממלא פחות ופחות את התפקיד החיובי בהגדרת הזהות העברית ומגלם במקום זה את הקוטב השלילי שלה: הקוטב היהודי. על כן מול היהודי הלוחם, האקטיבי, הנאחז באדמתו, השולט על סביבתו, מי שמלאכתו נעשית בידי ו"לא בידי גויים"⁴⁰ הוא מתגלה כפליט פסיבי, מפוחד, נע ונד בארץ.

כפרים שלמים, שיירות עלובות, עם מטלטליהן על גביהן, נעים אל עבר המשולש [...] נעים גלים ונחשולים מכל העברים [...] האדמה הזאת העיקשת ההפכפכה, העקרה-פורייה, הרכה הקשה [...] נעה ומשתמטת כשאין מחזיקים בה בציפורניים.⁴¹

קראנו שבמשך מלחמה זו ברחו 700,000 ערבים בקירוב מארץ ישראל אל מעבר לגבול. אך לא קראנו שאפילו 100 יהודים ברחו מן הארץ.⁴²

אופן תיאור הערבי "הנע ונד" נבנה אולי בכלי דעת על אופן תיאורי היהודי הנע ונד בספרות העברית, אך במקרים רבים מוגדרים הערבים במפורש כנושאי תווים יהודיים: "מיהודי חסות הפכנו ל'כובשי כנען בסערה' השולטים על ערביי חסות." תווים אלה בולטים במיוחד כשהכותב בודק את האופוזיציה ישראל-יהודי בעימות ישיר בין שני לוחמים: הישראלי והערבי. במקרים כאלה הישראלי שנראה כבחור ישיבה מפוחד ("משקפיים של אקסטרן רוסי, דיבור בנחת וכמעט מנגינה ועיניים של הסבא, שוחט ובודק באיזה עיירה שפחד בפני התרנגול בטרם הושיט אליו את החלף") מתגלה כחייל אמיץ ואילו הערבי הנראה כלפי חוץ כחייל אמיץ מתגלה כיהודי מפוחד.⁴³ במקרים אחרים הכותב מציין במפורש את התחלפות התפקידים: "אין אנו בני מוות, לא חוק-נצחים הוא שעלינו לאחוז תדיר במקל הנדודים; עתה למדתם אתם לשאתו. מקל זה מסוגלים אנו להפוך למטה-מלחמה וגבורת-קרב."⁴⁴

תפקיד הערבים בהגדרת הזהות הישראלית כניגודה של הזהות היהודית בולט ביותר כשהכותבים מבדילים בין ערבי לערבי: הערבי הפליט נידון להתעלמות מוחלטת. הכותבים נמנעים לחלוטין מלחדור לנקודת התצפית שלו ולהבין דרכה,

40. י. מסטבוים, "שיך מוניס היהודי", דבר, 3.6.48.

41. ע. קרליבך, "האדמה זזה בואך תול-כרם", המשקיף, 14.5.48.

42. ראה הערה 32 וראה גם הערה 27.

43. ראה הערה 41.

44. ראה הערה 10.

מתוך הזדהות, את סבלו. לעומת זאת מרכיבים הכותבים לחדור לנקודת התצפית של הערבי הלוחם, לתאר את הקרבות דרך עיניו, כוונותיו, מטרותיו ושיקוליו. הלוחם מקבל כך ממשות וקיום – מעין יחס של כבוד למי שגילה פעילות אקטיבית, בעוד הפליט נותר ערטילאי לחלוטין. הבזו העמוק לפליטים מוכהר במקרים מסויימים במפורש ככזו למי שמגלם את דמותו של היהודי הנודד. גם במקרה זה, של תיאור "הערבי הנודד", מצויות מעבר לציטוטים עובדות ריאליות: אמנם בחזית הדרום, במורדות הר חברון ובבאר שבע ניתנו הוראות לפנות את התושבים הערבים, אך את חיפה ואת טבריה הם עזבו מרצונם למרות שראשי הציבור היהודי וגם הבריטים ביקשו מהם להישאר, ובחלקי ארץ רבים אחרים הם ברחו מאיזורי הלחימה מייד עם פרוץ הקרבות. הכעס, ההתנכרות והבזו לפליטים הערביים עשויים איפוא למצוא הצדקה ולו חלקית בבדיחתם המבוהלת והבלתי מוצדקת לכאורה. עם זאת, כמו במקרים האחרים גם במקרה זה לא עצם תיאור העובדות לעצמו נושא משמעות אלא הדגם שנבחר לתיאורן. זהו הדגם הכונה קיטוב בין הישראלי לערבי ומשמש, כמו הקשר שעוצב בין הישראלי לאומות המערב, להגדרת הזהות הישראלית ולאישורה. שתי האופוזיציות, זו שבין אירופה למזרח וזו שבין הישראלי ליהודי מופיעות במקרים רבים יחדיו ותומכות בכתבות זו בזו כשהן מגלות שההתנערות מהפסיביות מצד אחד ומהבידוד היהודי מצד שני קשורים זה בזה: הישראלי שהוכיח את עצמו כלוחם אקטיבי, מושרש בארצו, כניגודו של היהודי הגלותי הנודד וזכה להתקבל כשווה זכויות בין אומות העולם.

הפואטיקה: עלילה ותיאור

לצד הצגת דמות חדשה של ישראלי, המנוגדת לדימוי היהודי, מופיעה בכל שלושת הדגמים גם תפיסה היסטורית חדשה, תפיסה שהיא ניגודה של תפיסת הזמן האי-היסטורית, המטאפיזית שאפיינה ורמים אורתודוכסים יהודיים והפכה לחלק מהדימוי של יהדות הגולה בעיני הציונות. התפיסה ההיסטורית החדשה מגולמת בין השאר בעלילות ובדרכי התיאור: העלילות מקשרות את האירועים שבין נחישות ההחלטה להילחם לבין הניצחון במהלך איטי, סיבתי ומעניקות חשיבות מרכזית לתכונות האנושיות, הפיזיות והרציונליות של הלוחמים המכתיבים את קצב האירועים ואפיינם. דרכי התיאור מתמקדות בפירוט רב במרחב הפיזי, הממשי שבו מתרחשות הפעולות. אמנם דגמים עלילתיים ותיאוריים אלה נלקחו מתוך הספרות הריאליסטית של המאה התשע-עשרה והמאה העשרים אך הפונקציה האידיאולוגית שיוחסה להם עתה כולטת במיוחד כשהכתבות מסכמות במפורש את משמעותם ומבהירות שהפעילות האנושית, האיתית, הנחושה, במרחב ממשי היא המאפיינת את ההווה הישראלית החדשה. פעילות כזאת מהווה ריאקציה לתפיסה היהודית הגלותית הרואה את ההיסטוריה כמהפך מטאפיזי של חורבן וגאולה, המונע על-ידי כוחות על-אנושיים.

הנקודה של ההיאחזות במרחב כלטה ביותר בסיפורת העברית בשנות ה־30 וה־40 ואומצה גם על־ידי העיתונות: שם היא ניכרה כריבוי של תיאורי מקומות ונופים סטאטיים, ששלוותם ויופיים אותו על־ידי מבנה של תקבלות סגנונית ונושאות, ובמקום הדל יחסית שהוענק לפעולה ולעלילה. היא ביטאה בסיפורת ובעיתונות של שנים אלה את הנסיונות של הגיבורים היהודיים להיאחז בנוף ובאדמה, ולהציג את השורשיות העברית כניגודה של התלישות היהודית.⁴⁵ במלחמת השיחרור, כשהריאקציה לדימוי היהודי מתבססת יותר ויותר על האקטיבית הלוחמת של הישראלי, תיאור הנוף הולך ותופס מקום משני, הוא נותר בכתבות כליווי בלבד לעלילה, נקשר עתה למערך אלמנטים חדש ומקבל פונקציה חדשה. אין הוא מבליט יותר את שלוות הנוף ויופיו, אלא את הפעילות האנושית המתרחשת בו: "ובזה הדרך היו גונחות וחופרות – מכוניות המשא הכבדות, מכוניות ההובלה של הגדודים, מכוניות הנשק. המשוריינים הגדולים, משורייני הקשר, הדה־לוקסיים הזרזים... והתמונה מתקשרת לתמונת נוף דינמית שאף תנועתה מכוונת לאותה מטרה. "ואי שם, יודע אתה, רוחש ומתמלא כל העת מחנה גדול, בסיס ומבצר, מטרתו כל הכוח הנע הזה ונקודת זינוקו."⁴⁶

הרצף של פרטים במרחב מקביל לרצף של אנשים ואירועים שנוצר כשהגיבור האחד, או האירוע האחד, מתוארים כחלק ממארג גדול ורחב של גיבורים ואירועים הפועלים במקביל ומוליכים לאותה מטרה. הגיבור האחד מופיע כך כחלק מקולקטיב גדול. הארוע האחד אינו אלא חולייה בשרשרת ארוכה של אירועים, וכל אלה מתאחדים במטרה האחת, המשותפת. בדרך אל מטרה זו אין עדיפות ליחיד על אחרים. גם לא למפקד, או למנהיג. התיאורים מקנים אותה מידת ערך לכל החיילים, ומתייחסים אליהם כדרך כלל כאל קולקטיב אחד מאוחד.

למבנה החדש אופי דינאמי, לא רק משום שהפרטים השונים נמצאים בתנועה מתמדת אלא משום שהם בנוים יחדיו את רצף הפעולה: "הם תפסו את שטח בית הספר, הם נכנסו אל הבניינים, עברו בצריפים, סחפו את החצרות וכבשו את המקום."⁴⁷ במקרים רבים מוצגות פעולות המתרחשות בזו־זמנית וכך מתהדק עוד יותר הרצף המרחבי: "בתנועת כיבוש רבת תנופה תפס הגדוד את משלטי ההר [...] באותו זמן נחת כוח שני [...] נחיתה נועזת בסירה למובלעת העיר העתיקה [...] אותה שעה עמד קומץ שני של הגדוד [...] במשטרת גשר."⁴⁸

הנורמות החדשות של תקופת מלחמת השיחרור הן נורמות של עלילה סיבתית, דינאמית. הן מופיעות כשנים אלה הן בסיפורת החדשה, סיפורת דור

45. נורית גרץ, "ספרות ואידאולוגיה בארץ־ישראל בשנות השלושים", תל אביב 1988.

46. משה שמיר, "הכוחות נעו", כמחנה, 3.6.48.

47. ר. עזריה, "הייתי עם הלוחמים לשהרור עיר דוד", הארץ, 24.5.48.

48. יוסף נצר, "הגדוד שנצטווה להחזיק מעמד", כמחנה, 29.7.48.

הפלמ"ח, והן בעיתונות המרכזית של התקופה ("על המשמר", "דבר"). הן הוכנסו לשתי המערכות הללו על-ידי סופרים ועיתונאים שהיו מקורבים למרכז הפוליטי (מפ"ם ומפא"י), ועסקו במקרים רבים בכתיבה ספרותית ועיתונאית כאחד (למשל: משה שמיר, מנחם תלמי, מרדכי טביב ועוד).

הגורמה העלילתית מסיטה אל השוליים את הדגם התיאורי, אך הוא נותר דומיננטי ביותר בעיתונים שאינם מייצגים את המרכז הפוליטי, או בעיתונים שמעמדם שולי ביותר: "המשקיף", "הבוקר", "מעריב". עיתונים אלה נמנעים מפרישת עלילות דינאמיות, אקטיביות, גם כשלכאורה עשויות היו עלילות כאלה לבטא את השקפותיהם האידיאולוגיות. האידיאולוגיה של עיתון כ"המשקיף", למשל, מעניקה חשיבות רבה לפעילות האקטיבית הלוחמת, הישראלית. הכתבות אינן מתייחסות לפעילות כזאת ומרבות במקום זה בתיאור נופים. ההכבדה בתיאורים סטטיים שלכאורה אינם נותנים ביטוי לאידיאולוגיה הקוראת לפעילות דינאמית נובעת כנראה מההיצמדות המאפיינת עיתונים אלה, המצויים בשולי המערכת, אל נורמות שמוסדו ובוססו כבר בספרות.⁴⁹

העלילה

ככתבות הכונות עלילה אקטיבית מוצגת ההיסטוריה כרצף סיבתי הקושר את ההווה עם ארועים נבחרים מהעבר: תקופת יהושע בן-נון, מרד החשמונאים, מצדה, (אלה מופיעים בעיקר בכתבות הבנויות על-יפי דגם המעטים מול הרבים), החלוציות, העבר הקרוב של המאורעות ועוד. הקשר הזה בין ההווה לעבר הוא תוצאה של הפעילות הישראלית המגשרת בין התקופות השונות: הכיבוש בהווה מודרך ומוצדק על-ידי ארועי העבר, והוא מוביל לתוצאות בעתיד.⁵⁰

הקשר בין הזמנים מאוחה במקרים רבים על-ידי המשפט המורכב המשלב זמנים היסטוריים שונים לכדי שלשלת הדוקה אחת: "אלפי לבבות המו לו וחשבו על גורלו של הרובע השומר על השריד האחרון של מלכות ישראל העתיקה כלילה זה שבו הוקמה מדינת ישראל החדשה." משפט מורכב מסוג זה משמש גם לתיאור פעולות מהעבר הקרוב כהצדקה לקרבות בהווה: "כוחות אלה תפסו גם את בניין משטרת מאה שערים – זו המשטרה שלידה היו נעצרות השיירות להדסה על-ידי הצבא שחיפש את נשק המגן ולא חשש להפקיר את נוסעיהן לרחמי שייך ג'ראח,⁵¹ או "עד למלחמה היה כפר זה מפורסם בעיקר במימיו הנאמנים והמרעננים. בימינו אלה נתפרסם במעשי הרצח של תושביו. במיוחד

49. איתמר אבן-זהר, Papers in Historical Poetics (ראה הערה 1); בורדייה.

50. סופר הבוקר, "בכפר סבא – חיית השרון הדרומי", הבוקר, 10.6.48; זאב קרמר, "שבט דן כובש את נחלתו מחדש", המשקיף, 6.5.48.

51. ר. עזריה, "הייתי עם הלוחמים לשחרור עיר דה", הארץ, 24.5.48.

כ־48 מהשיירה שהיתה בדרכה ליחיעם. הכפר הזה ואלה מבין אנשיו שהשתתפו ברצח באו על ענשם המלא.⁵² גם השימוש באנאלוגיות יוצר קשר הדוק בין הזמנים השונים, ומציב אותם זה לצד זה כסיבה משותפת לפעולה המתרחשת בהווה: "לא רק תלמידי רבי עקיבא פגעו בליסטים בלכתם לכזיב כמסופר בתלמוד, אלא כל תושבי הגליל המערבי טעמו בימינו את טעם הליסטים של הכפר הזה;⁵³ "בדברי ימי מלחמת היהודים בדורנו ירשמו בני הכפר ההררי כמו שנרשמו לוחמי מסדה בהיסטוריה הקדומה של העם.⁵⁴

קיומה של שלשלת היסטורית כה מהודקת מבהיר אולי את הקלות שבה עוברות הכתבות, לעתים בתוך רצף של משפט או שרשרת משפטים, מההווה לעבר הקרוב, ממנו לעבר רחוק, תוך גיחות אל העתיד שעדיין לא התגשם, אך הוא מסמן את הסוף הטוב המובטח בתום שלשלת הארועים, ושוב אל ההווה וחזור חלילה.⁵⁵

מעברים כאלה בזמן מבטאים בין השאר תחושה של אפשרות להפעיל את ההיסטוריה ולשנות אותה. תחושה זו ניכרת גם בנסיון להימנע מלסכם ארועים שנחתמו ונקבעו כבר בעבר, ובמקום זה לתאר אותם כתהליכים בעת התרחשור תם. התיאור בעת ההתרחשות מותיר אפשרויות פתוחות, ובכך מחזק את הרושם כאילו מדובר בתהליך שעדיין ניתן לכאורה לפעול בתוכו, לשנותו, להשפיע עליו:

ספק הוא אם הלגיון [...] יכול היה לכבוש את העיר בהסתערות פנים. אילו הצליח [...] היה ניצחון זה יקר כל כך, עד כדי השמדתו המוחלטת אולי של הלגיון ומפקדו [...] אולם בינתיים נמשכה המלחמה בטריטוריה שלנו [...] כאם נפסיד – נאבד הרבה והמערכה תחזור אל סימטאות ירושלים [...] מאידך, אם ינחלו הערבים כאן מפלה ניצחת – תהיה מפלה זו חיסולו של הכוח הלוחם של הלגיון. [על הקרבות בדרך לשער הגיא].⁵⁶

רצף הארועים בהווה, בעת המלחמה, מופיע בכתבות כחוליה אתת ברצף ההיסטורי. חוליה זו, כמו השרשרת כולה, בנוייה באופן סיבתי מובהק הקושר, במקרים רבים בנוסח של פקודות מבצע, את תכניות הקרב עם תיאור מהלכו ועם הניצחון שבסופו. כל אחד מהשלבים הללו מהווה תוצאה הכרחית של קודמו: הביצוע צמוד לתכנית והניצחון נובע מהביצוע. הניצחון, בכל מקרה, הוא מחוייב המציאות. הוא מופיע כמקרים רבים בפתיחה ובסיום כאחד וגם כשלא

52. מ. זינגר, "בעקבות צבאותינו הכובשים", דבר, 31.5.48.

53. שם, שם.

54. ללא שם, "כך לחמו בני ההרים מכפר עציון", הבוקר, 20.5.48.

55. עמוס אילון, "הפורצים", במחנה, 17.6.48; ברוך, "ביקור בצמח הכבושה", דבר,

25.5.48; ד. זסלבסקי, "מאחורי קווי החזית", דבר, 11.6.48.

56. ראה הערה 28.

התרחש בפועל הוא מתואר כתקווה, כאפשרות או כניצחון מוסרי: "מבחינה צבאית אין אובדן העיר העתיקה הפסד אפילו של מערכה אחת. להיפך: עמידת ההודו של מאתיים לוחמים [...] חישלה את רוחו של עם ישראל לא רק בירושלים, אלא בכל החזיתות ובכל רחבי מדינת ישראל [...] ניצחון זה לא נתן לערבים כל התקדמות במלחמה. בעצם זהו "הניצחון" הערכי היחידי השבוע ואף הוא ניצחון מדומה." (מדובר בנפילת העיר העתיקה שהתרחשה ב־28.6.48, כשבוע שבו נכשלו שתי התקפות על לטרון – האחת ב־26.6.48 והשנייה ב־30.6.48, ושבו נהדף אמנם הצבא המצרי ברמת רחל ונבלמה התקדמותו אל מרכז הארץ באשדוד, אך לאחר ששתי התקפות על הגיס המצרי נכשלו – ב־5.6.48 וב־1.6.48 וקיבוץ יד מרדכי פונה – ב־24.5.48).⁵⁷

תבוסות אינן מתוארות בכתבות אלה. גם כשארעו בפועל הן מובלעות בתיאורי ניצחונות ממשיים, או בתכניות לניצחונות בעתיד. לדוגמא, תיאור נפילתן של שתי נקודות כעמק הירדן נמסר לאחר שמובהר הבהר היטב שעמק הירדן החזיק מעמד בעבר ויחזיק מעמד אף בעתיד: "עמק הירדן החזיק מעמד למופת בשלב הראשון. אף נקודה אחת לא נפלה לידי האויב. והוא יחזיק מעמד גם להבא [...] אך מלחמה היא מלחמה. ובמלחמה יש שנקודה אחת נופלת גם כשמגינים עליה בגבורה [...] כך גפלו שתי נקודות כעמק הירדן לידי האויב – נפילה לשעה. מסדה ושער הגולן".⁵⁸ באופן דומה מתואר סיום הקרב בקיבוץ יד מרדכי בראש ובראשונה כניצחון: "היתה זו מלחמת בשר ורוח נגד ברזל [...] גיבורי השריון נסוגו בחרפה ובכלימה מפחד הבהורים שנלחמו נגדם בידיים של בשר ודם." רק לאחר מכן נמסרת העובדה שהקיבוץ פונה: "בחורינו שנשארו [...] מנותקים מן העולם [...] החליטו לפנות את המקום."⁵⁹

במקביל אין בכתבות כמעט תיאורי מוות. במקרים שבהם מוזכרים ההרוגים מובלעת עובדת מותם בין פרטי תיאור המאבק: "במגדל המים שנוקב כמו רשת עמדו יומם ולילה צופים על משמרתם, גם נפלו קרבנות ואחרים המשיכו לעמוד." (הקרב על נגבה).⁶⁰ במקרים רבים עובדת המוות מובלעת בתוך משפט רחב שנושאו הוא הניצחון והכיבוש וכך היא מטושטשת והופכת מעין שלב נוסף בדרך המובילה להצלחה: "הכפר שאנו מתקרבים אליו בדהרה, אותו כפר שיחיעם וייך וחבריו נפלו בו בימי הגשרים – נכבש על-ידי צבא ההגנה יום אחד בלבד לפני ההכרזה על מדינת ישראל בפעולת בן עמי שנקראה כך על שם מפקד הגדוד שנפל בגבורה בין חללי השיירה בדרך ליחייעם. בו ביום, או בסמוך לו, נכבש כל השטח."⁶¹

57. ראה הערה 34.

58. ראה הערה 29.

59. ראה הערה 11.

60. י. בר יוסף, "יש כח בנגבה שיעמוד לעולמים", על המשמר, 27.7.48.

61. א. אורן, "אנו עולים לאיזיב", מעריב, 22.7.48.

המהלך הסיבתי המכתיב את המבנה הכולל של עלילות הכתבות נפרט גם הוא, כמו המהלך ההיסטורי הגלובלי, לחוליות חוליות שבהן מטרות ופעולות ספציפיות, הן בצד הישראלי והן בצד הערבי, נקשרות זו בזו בקשר סיבתי ומאורות על-ידי המטרה הכוללת. החישול הסיבתי הזה מחזק את חוקפו של המבנה העלילתי הכולל המוביל מהמטרות אל הניצחונות, אך מציג גם את המהלך האיטי, העיקש, הרציונלי המממש אותו:

המשימה היתה לא קלה, כי הסביבה – סביבה ערבית טהורה [...] ההוראה היתה להגיע למטרה [...] מפקד ההבטחה [...] ירד ראשון ומייד אחריו החוליות שמתפקידן היה לבדוק [...] את המקום [...] אחריהן ירדו תוליות החבלנים, ולאחרונה יתר חוליות ההבטחה [...] כרגע זה הוציא המקלען שבמשורייני את ראשו וגילה אותנו. ואז נולד בנו חוש שישי [...] בזניקה לפנים פרצנו בעזרת הראש את הגדר [...] אך עמדנו על הכביש והנה [...] הופיעו שני משוריינים של הצבא מכיוון מערב, ופה – מה שלא יעשה הזמן צריך היה לעשות השכל.⁶²

התיאור כולו בנוי כמהלך איטי, מתכנית לפעולה, מפעולות האויב לפעולות החיילים הישראלים וחזרו חלילה.

המעבר הסיבתי בין פעולות לתגובות מתודד במקרים רבים על-ידי מלות קישור ניגודיות:

בשלושים גלים הם התקרבו [...] אולם לוחמינו קיבלו פניהם בסוגי הנשק שעמדו לרשותם. חיל הרגלים נסוג כבהלה, אולם הטנקים התקדמו והוציאו מכלל שימוש שתיים מעמדותינו. חיילינו תפסו משלטים חדשים [...] טנק פרץ את הגדר; התקרב לבית החיצוני אך נהדף. טנק שני, נושא הדגל המצרי של המפקד [...] ניוזק במנועו, אולם הוא נגרר והוצא.⁶³

המהלך הסיבתי הזה מוגדר כתלוי בתכונותיו של החייל הישראלי, כוח רצונו, נחישותו, יוזמתו, והוא מושתת על ריבוי של פעלים אקטיביים: "ירשנו", "עלינו", "התתפרנו", "הסתערנו"⁶⁴ אך הוא מבוסס גם על בדיקה רציונלית של שיקולים ושיקולי נגד בשני הקטבים הלוחמים, הישראלי והערבי: "החיילים מתקדמים [...] האויב נעשה זהיר. החיילים מתחילים לנוע [...] הערבים יורים ללא הפסק. אך מדוע שותקים היהודים? הדבר מעורר חשד בעיני הערבים ואלפי כדורים ועשרות פגזים נורים על ידיהם. אותה שעה משיבים להם אש [...]. הערבים מתפרצים למחנה" וכו'.⁶⁵

62. ש"ן, "חזרנו לבסיס בשלום", הארץ, 9.4.48 (מתוך "במחנה").

63. ראה הערה 27.

64. אוריאל לביארי, "מיומנו של חייל בחזית אשדוד", הבוקר, 14.6.48.

65. נתן דונביץ, "כך החלה פלישת הערבים בחזית עמק הירדן", דבר, 17.5.48.

הפעילות האנושית המניעה את גלגלי הארועים וההיסטוריה מעוצבת בכתבות כפעילות המשלבת כוח והגיון כאחד, פעולה פיזית ותודעה אנושית המתכננת אותה וקולטת אותה. השילוב של שני גורמים אלה מוצא ביטוי בשילוב הדוק של תיאורים כמראוביקטיביים של התרחשויות עם תפיסות סובייקטיביות המבהירות, מצדיקות ומסבירות אותם. באופן הפשטני ביותר נוצרת כך לעתים כפילות פשוטה, כשפעם אחת נמסר דיווח אובייקטיבי על הפעולה ובפעם השנייה מתוארת הפעולה מפיו של אחד המשתתפים בקרב: "הבהלה בקרב הערבים גדלה והלכה. ב־13.35 הודיע מפקד הפעולה: הבהלה בקרב הערבים גדלה מרגע לרגע."⁶⁶

באופן מורכב יותר מטושטשת במקרים רבים ההבחנה בין תיאור הפעולה עצמה לבין הדיבור על הפעולה. המשפט הבא מתאר, לכאורה באופן אובייקטיבי, כי התרחשויות ותגובות עליהן: "האויב המצרי על טורו המשוריין נע הלוך ונסוע צפונה. הוא נטש את עמדתו במגדל גד, עקף את ניצנים והתבצר. ידיעות על האויב כמעט שאינן. עלינו לצאת לקראתו, לגלותו, להטרידו, להיכנס איתו בקרב בטוח קצר ולחזור עם ידיעות על מקומו וביצוריו." רק בהמשך מתברר שהתיאור והתכנית כאחד לא היו אלא ציטוט מתוך פקודת יום: "זו היתה פקודת המבצע שניתנה לפלוגתנו."⁶⁷ הדיבור, ההוראה הכתובה, מזוהים כך עם הפעולה הממשית.

לא רק הדיבור המתכנן תומך בפעולה, גם הפואטיקה המקובלת של שימוש בנקודות תצפית רבות משמשת כדי להאיר אותה דרך תודעת הקולטים אותה, שומעים עליה ומביטים בה. פואטיקה כזאת תורמת לאישור הפעולה ולהאדרתה: "הוא עוד לא הספיק להיבעת מפני הקורות בגוש עציון, כי עוד בטרם נודעו לו פרטי הדברים, עלו הכוחות היהודיים וכבשו את מרביתה של ירושלים, ואך הספיק לסגל לעצמו את פירוש ניצחון זה והנה בא המפנה החד,"⁶⁸ או "עמך שחש בנפשו את הרגע הגדול, נטש אחד אחד את מלאכתו ויצא בהמוניו לחוות במראה הנהדר."⁶⁹

בדרך כלל אין הכותבים מסתפקים בתודעה אחת המאשרת את הארועים ומקנה להם חוקף אלא משתמשים בפסיפס של נקודות תצפית המאשרות את ההתרחשויות מזוויות שונות: הזווית של המתכננים, הזווית של הפועלים, והזווית של המתבוננים בארועים או שומעים עליהם. חלק מנקודות תצפית אלה נועד להגביר את רושמה של הפעולה דרך עיני המתבוננים בה בהערכה.

66. אפרים, "כיבוש טבריה", במחנה, 7.5.48.

67. ראה הערה 64.

68. אביעזר גולדשטיין, "אני כותב אליכם מירושלים העומדת על נפש האומה", המשקיף, 25.5.48.

69. ראה הערה 12.

המבנה הסיבתי, הדינאמי וה"רציונלי" של עלילות הכתבות אמנם תאם את הדינאמיות של ארועי המלחמה ואת הצורך לתאר אותם תוך כדי התרחשותם, בשעה שאכן האפשרויות השונות היו פתוחות ופעילויות בחזיתות ובמקומות שונים כווננו למטרה אחת משותפת. אך הוא נבחר מתוך מאגר של דגמים שהיה קיים בתרבות לא רק משום ש"שיקף" מציאות מסויימת אלא משום שיכול היה למלא פונקציה בעידוד המוראל והביטחון בניצחון. יתר על כן, דגם זה יכול היה לתרום לעיצוב הווייה ישראלית פעילה, קונקרטי ורציונלית כאחד, הקשורה בהיסטוריה ארצישראלית ארוכה, ניגודה של ההויה הגלותית הערטילאית המונעת על-ידי כוחות-על, במהפכים א-היסטוריים. פונקציה זו של עיצוב הווייה דינאמית פעילה מוצגת במקרים מסויימים כמטרה מפורשת של הכתבות. היא מתגלה היטב במבנה הכללי שלהן ובכל חוליה וחוליה כאחד. המהלך ההיסטורי הרצוף, המונהג על-ידי הפעילות האנושית ומאושר על-ידי התודעה האנושית, משתקף במבנה העלילתי של הכתבה, המתאר את התרחשויות ההווה, וזה משתקף במבני הקטעים של הכתבה המדווחים על ארועים ספציפיים. התפיסה ההיסטורית הסיבתית מגולמת כך בכל ארוע וארוע, בכל קרב וקרב.

הדגם התיאורי

בעיתונים כ"הבוקר", "מעריב" ובמידת מה גם "הארץ", מוקדש חלק הארי של הרפרטוזיות לתיאור מקום ההתרחשות, אופי יושביו, עברו הקרוב והרחוק, בנוסח שהיה מקובל בספרות של שנות השלושים: בדרך כלל מתוך נקודת תצפית של מי שניצב במרכז הנוף, שולט בו ומכיר אותו, ומגלה את תחושת הנוחות שלו בתוכו על-ידי הצבעה על פרטים מוכרים, ועל-ידי תיאור של מרחבים גדולים, מצד אחד, אך סגורים ומוגנים מצד שני. בעיתונים המרכזיים יותר משועבדים תיאורים אלה, כאמור, לדגם העלילתי. אך כאן, בעיתונים בעלי מעמד פחות מרכזי או שולי, הם מופיעים באופן עצמאי, ממלאים את הכתבה כולה ומסתיימים אך בסיכום מקוצר ביותר של ארוע הקרב: "מפקד המקום סיפר לנו על פרשת שיחרורה של ראש העין ואחר כך עלינו למכון."⁷⁰ "נכנסנו לבניין וגירשנו את הערבים", "הקרבות נערכו יום שלם ובסופם נעזב הכפר כולו."⁷¹ התימצות בתיאור הקרב עצמו, ככתבות אלה, בולט ביותר על רקע ההרחבה בתיאור מקום התרחשותו. אמנם, במקרים רבים הכתבים בעיתונים אלו לא השתתפו בקרב והם מסמכים אותו מפי החיילים, לאחר סיומו, אך גם במקרים כאלה הם בוחרים לסכם תיאורי מקום ולא מהלכי קרבות⁷². הדברים נראים

70. דוד גלעד, "בראש העין – ראש התקווה למי ישועה", מעריב, 14.7.48.

71. י. ימיני, "צמח העיר בידי ההגנה", הארץ, 13.5.48.

72. ללא שם, "כך נכבשה קאקון בידי צבאותינו", מעריב, 8.6.48: "טול כרם וג'נין – שתי

זוויות במשולש", מעריב, 3.6.48; וראה גם הערה 17.

בוטים ביותר כשהכותב מתחיל לתאר קרב אך גולש מיד לתיאור הנוף,⁷³ או כשהכותב מעדיף להתרכז במיון של פעולות יומיומיות ובקטלוג של פרטי התמקמות החיילים במחנה, במקום בפרטי תיאור הקרבות.⁷⁴ גם כשכתבות מסוג זה מתוארים מהלכי קרבות הרי המניעים אותם הם הערבים ולא היהודים. הביטוי הבהיר ביותר לכך הוא הפעלים האקטיביים המאיירים את פעילותם של הערבים לעומת הפעלים הפסיביים המאיירים את פעולת הישראלים, או השימוש בשמות פעולה, במקום בפעלים כדי לתאר את הפעילות הישראלית: "עיקר ההתקדמות ארעה על-ידי הסתערות גדולה על בית הדפוס והדיפת העמדות הערביות"⁷⁵...

במקרים אחרים העלילה כולה מתמקדת בערבי בלבד, כשהמעבר מפעלים אקטיביים לפסיביים מציין את המעבר מהפעילות הערבית אל האופן שבו סופג הערבי את תוצאות הפעולה הישראלית. פעולה זו לעצמה אינה מתוארת כלל: "ראשונה החלו הערבים להיסוג. שתי פלוגות חיל רגלי משלהם נלכדו במלכודת [...] שמונים מצרים נהרגו [...] נשקם הוחרם."⁷⁶ במקרה זה לא רק שהדיווח כולו נפתח כנסיגה של המצרים מבלי שיצויין מהי הפעולה הישראלית שקדמה לה אלא שכל מה שקרה בהמשך נראה כפעולה ערבית, לא ישראלית. במקרים מסויימים המעבר מפעלים פסיביים לאקטיביים יוצר רושם כאילו הערבים נלחמים עם עצמם ולא עם אויב העומד מולם: "הערבים ניסו לפרוץ לעצמם דרך לשער הצפוני של ירושלים, אולם נהדפו [...] הם התקיפו את שכונת שייך ג'ראח ונהדפו [...] הם התקיפו במשך הלילה את תחנת המשטרה [...] כבשוה, והוכרחו להיסוג חזרה."⁷⁷

בכתבות מסוג זה גם העבר אינו נקשר סיבתית אל ארועי ההווה, אלא אל תיאור פרטי המקומות והנופים: כל כפר שנכבש, כל מקום שאליו מגיע הכותב, כל פרט בנוף מתואר לא רק בפרטי הפרטים של מראהו בהווה, אלא גם בפרטי הפרטים של עברו הרחוק והקרוב: המקורות התנכיים שלו, מקומו בימי שלטון התורכים מקומו בתקופת ההתיישבות, במלחמת-העולם הראשונה, בתחילת מלחמת השיחרור וכו'.⁷⁸ ניכר בכתבות אלה מעין סירוב לתאר יהודי אקטיבי, לוחם. אכן, גם הן בונות דמות של ישראלי חדש, ניגודו של הדימוי היהודי. אך כאן הניגוד מתבטא בהשתרשות בנוף ולא בפעולה. החשיבות של הפעולה, ושל העלילה הדינאמית המניעה אותה מתגלה בתרבות הישראלית בעיקר בשנות

73. אריה שמשוני, "עם כובשי טנטורה", הבוקר, 26.5.48.

74. ללא שם, "הגדוד חוזר להחליף כוח", מעריב, 15.7.48.

75. גבריאל צפרוני, "בלילה עברו הלוחמים את גיא בן הינום", הבוקר, 26.5.48.

76. ראה הערה 18.

77. ראה הערה 75.

78. למשל, ללא שם, "טול כרם וג'נין – שתי זוויות במשולש", מעריב, 3.6.48.

הארבעים: עם תקופת המחחרות ומלחמת השיחרור. בשנים אלה היא מסיטה אל השוליים את הדגם התיאורי הישן. אך זה מוצא לו עדיין מקום בעיתונים המשוייכים לשולי המערכת העיתונאית והפוליטית ומרוחקים מהמרכז הספרותי.

הרפרטואר התרבותי

העיתונות אמנם שימשה כמכשיר תעמולתי, והונעה, יותר ממערכות אחרות על ידי הצורך לתמוך במלחמה ובמטרותיה, לחזק את האופטימיות בציבור ולאמץ את ידי הלוחמים, אך את תפקידיה אלה היא ביצעה על-ידי שימוש בדגמים מוכרים ומוסכמים שהופיעו בכל הטקסטים האחרים של התקופה. הדגמים הללו הם הראי לתרבות של תקופת מלחמת השיחרור, הם מצביעים על התודעה העצמית שלה, על מטרותיה ואמונותיה ועל יחסיה אל העולם הסובב אותה. עם זאת במאבק שקיימו עם דגמים מסוגים אחרים, עם השקפות ועמדות אחרות הם מעידים גם על ההטרונגויות של התרבות הזאת ועל ניצני נורמות חדשות ותרבות חדשה שהיו טמונים בתוכה. ניתוח פקודת יום צבאית מצד אחד וטקסטים ספרותיים מסוגים שונים מצד שני יאפשר להצביע על התפוצה של הדגמים המוסכמים שתוארו כאן מצד אחד, ועל ההתמודדות שהתנהלה בינם לבין דגמים אחרים מצד שני.⁷⁹

התמודדות הסיפורת של מלחמת השיחרור עם הדגמים שהופיעו בעיתונות

לרשותה של הספרות בתקופת מלחמת השיחרור עמד אותו רפרטואר של דגמים מוסכמים שהיה קיים בתרבות העברית ועמד גם לרשותה של העיתונות. הבחירה מתוך רפרטואר זה הותנתה על-ידי אילוצים דומים לאלה שפעלו גם על הרפרטואר העיתונאיות: בין השאר, הצורך לבטא את האמונה בצדקת המאבק הלאומי ואת הביטחון בכוחה של ישראל לנצח בו, ולהציב זהות עברית אנטי-יהודית. אך בו בזמן פעלו על הספרות גם אילוצים אחרים: במערכת הספרותית של התקופה היה עדיין משקל לדגמים שביטאו ערכים הומניסטיים טהורים, מגמות אינדיבידואליות או אקזיסטנציאליסטיות ועמדות ספקניות, אמביוולנטי-טיות. דגמים אלה ששלטו במרכז הספרותי בשנים קודמות (בין השאר בסיפורת של ברנר, עגנון, הזו וכו'), וכן בשירה המודרניסטית של שלונסקי ואלתרמן) הוסטו עתה לשוליים, פינו מקומם לספרות לאומית, הירוואית, אך עדיין נעשה

79. ניתוח מקביל של כרזות רחוב ומודעות בחירות נעשה במאמרי "בתוך הווה נצחי, ללא תקוות ללא זכרונות", איגרא, 2, 1985:6, עמ' 263-299 (להלן: גרץ, הווה נצחי).

בהם שימוש כדי להעמיד בספק את הביטחון ה"עיוור" בצדקת המאבק הלאומי ובהצלחתו ובכך לפלס דרך לתפיסה מורכבת יותר של הארועים.

אופן השימוש בדגמים מתוך המאגר הספרותי והלאומי ביטא את יחודו ומקוריותו של כל יוצר ויוצר. עם זאת, מעבר להבדלים רב היה המשותף להם: חלק ניכר מהסופרים יצר מראית של מאבק בין הדגמים הספרותיים ללאומיים אך בסופו של דבר תרם לאישושם של האחרונים. מספר משוררים בולטים בתקופה (אלתרמן, גורי) יצר התמודדות מורכבת בין שני סוגי הדגמים, ואילו סופרים מעטים בלבד, וביניהם ס. יזהר, עוררו ויכוח נוקב עם הדגמים הלאומיים המקובלים וערערו אותם באופן ממשי. האחרונים הם "בנו" תשתית לנורמה הספרותית המרכזית של הדור הבא.

הדמיון בין הספרות של התקופה לבין הכתבות העיתונאיות עשוי ללמד עד כמה נפוצים היו הדגמים המקובלים שהתגלו בעיתונות. ההבדל בין שני סוגי הכתיבה הללו עשוי להבהיר כיצד מותנים גלגולי הדגמים באופייה של המערכת שבה הם מוצאים ביטוי. יחסי הגומלין בין השניים יבהירו כיצד מתמודדת התרבות עם הדגמים המקובלים שלה, וכיצד היא אף חותרת תחתם ובכך מפנה את הדרך לדגמים חדשים, שיפלו את דרכם אל המרכז בעתיד.⁸⁰

הדגם ההומניסטי

כמו בעיתונות, אף בספרות שאישישה את הערכים הלאומיים, מוזכרים האזרחים הערביים הגולים, הפליטים, השבוים, הפצועים וההרוגים כבדרך אגב, ללא צל של מעורבות או עניין. ערבי שיצא להכניס את פרתו לביתו ונורה,⁸¹ אם ערבייה שהתיישה להניק את ילדה ונהרגה, פליטים תועים ואובדי דרך,⁸² כל אלה מתוארים בחטף, באופן ניטרלי, יבש ואדיש. הערכים האנושיים מזוהים אף כאן עם ערכים לאומיים, ושוויון הערך האנושי מתגלה בעיקר כעזרה הדדית, הקרבה, חברות ומסירות בשעת הקרב.

אך הספרות נוטה ברוב המקרים לחפש הצדקה לנייטרליות הזאת, לחשוף את הסיבות לאדישות, ואף את המצוקה הנובעת מהצורך לאבד את "צלם האדם" בזמן המלחמה.⁸³ תוך כך חושפת הספרות את הסתירה בין "מעמדו" של הערבי כאויב ומעמדו כאדם: "על הרכס ממול נראו ברור אותן דמויות מחוסרות ממשות המכונות למען-הקיצור אויב, אלו שנעשות לפתע אנושיות כליכך כשהן מונחות

80. לנושא הספרות של מלחמת השיחרור ראה גרשון שקד, גל חדש בסיפורת העברית, מרחביה 1971; וכן, ראובן קריק, "היבטים על הספרות של מלחמת השיחרור", יהודה וולך (עורך), היינו כחולמים, תל אביב 1985. לנושא יחסיה עם טכסטים עיתונאיים ראה, יוסף אורן, "מה שספור עושה למציאות", ידיעות אחרונות, 4.10.85.

81. נתן שחם, "קרום האדמה", האלים עצלים, מרחביה 1949 (להלן: שחם, קרום האדמה).

82. אבא קובנר, פנים אל פנים, מרחביה 1953 (להלן: קובנר, פנים אל פנים).

83. נתן שחם, "שבעה מהם", האלים עצלים, מרחביה 1949 (להלן: שחם, שבעה מהם).

לפניך אומצת בשר שותתת דם ומפרפרת.⁸⁴ ברומאן "פנים אל פנים"⁸⁵ מרוצפים התיאורים הנייטרליים של גורל הערבים בתיאורים קשים ביותר של גורל היהודים: הכיתור והמצור, המאבק הנואש בכוחות מחומשים ומשוריינים היטב, מפלות, חברים שנותרו בשדה הקרב, הרוגים או פצועים וכו'. על רקע נסיונם של הלוחמים העבריים להחזיק מעמד גם כשהמצב נואש והתנאים חסרי הסיכוי מובנת ההתייחסות הנייטרלית לגורלו של הערבי. דרכי תיאור האויב בעיתונות ובספרות זהות איפוא, אך הספרות יותר מהעיתונות מתמודדת עם דרכי תיאור אלה, מעמתת אותם עם ערכים הומניסטיים, שוויוניים, ותוך כדי עימות זה מוצאת את הצדקתם: כשהיישוב העברי נאבק על עצם הישרדותו היחס אל הסבל הערבי נראה כבלתי רלוונטי.

מעטים מול רבים

את מקומם של הדגמים ההומניסטיים מחליפים עכשיו גם בספרות דגמים לאומיים. אך כאן לא העימות בין המזרח למערב מתגלה כמרכזי אלא המאבק בין המעטים לרבים. אחת הסיבות לכך טמונה כפי הנראה בעובדה שלספרות לא היה תפקיד תעמולתי כה ישיר כמו זה של העיתונות, ועל כן יכולה היתה "להרשות לעצמה" לתאר מצבי אין אונים וחולשה שהעיתונות השתדלה להימנע מהם (העובדה שחלק מהסיפורים נכתבו לאחר הקרבות מבהירה גם היא עובדה זאת). כמו כן, בהיותה מערכת קאנונית, ממוסדת, נטתה פחות מהעיתונות לתחלופה מהירה של דגמים. כך, ברבים מן הסיפורים מצוקת הבודדים, המכותרים ללא מוצא היא המניעה את העלילה. נציגי המכותרים באים, למשל, לבקש תגבורת במפקדה הצבאית ומגלים שגם המפקדה מכותרת, ונראה כאילו אין מוצא מן הכיתור המקיף את הנצורים ומשחרריהם כאחד, ובעצם את הארץ כולה.⁸⁶ תחושת המצור של המעטים מתחזקת כשמולם ניצב לא רק צבא ערבי אלא צבא גדול של אויבי העבר וההווה כאחד. דמויות מתוך העבר היהודי (פליטים, פרטיזנים) הנאלצות לעמוד בפני צבא זה מבליטות את הקשר בין בדידות העם היהודי בעבר ובהווה.⁸⁷ הגלגול הקודם של הגיבורים הללו רודף אחריהם גם לארץ-ישראל, ומכריח אותם להיאבק שוב באותה חזית אנטישמית שאותה מגדיר חיים גורי כך: "העמונים, הסורים, כנפיות קאוקג'י, פולנים ויוגוסלבים, שכירי-חרב, גרמנים בני רימה ותולעה."⁸⁸

84. שחם, קרום האדמה, עמ' 72.

85. ראה הערה 82.

86. יגאל מוסינזון, "גי'פ כחול", הדרך ליריחו, תל אביב תש"י (להלן: מוסינזון, גי'פ כחול).

87. מובנר, פנים אל פנים, או הסרט "גבעה עשרים וארבע אינה עונה" (תורולד דיקינסון, 1955).

88. חיים גורי, "המסע אל הר האלוהים", אצל אדיר כהן, אדם במלחמה, תל אביב תשל"ה (להלן: גורי, המסע אל הר האלוהים).

הספרות אמנם אינה נמנעת, כמו העיתונות, מתיאורי מצבם הנואש של הנצורים המותקפים, אך היא מפצה על תיאורי יאוש וחולשה אלה במהלך העלילה כשהגיבורים מגלים "חוצפה", "העזה", ו"טירוף" ומבצעים את הבלתי אפשרי: יוצאים לקרב⁸⁹, מכים באויב,⁹⁰ פורצים את המצור⁹¹ ומוכילים כך אל הניצחון. (באופן זה בנויות מרבית האפיוזות ב"פנים אל פנים").⁹²

הסיפורים (כמו הכתבות העיתונאיות) משתמשים כאן בדוגמא של הספרות ההירואית הסובייטית והאמריקאית, ואף במערבון האמריקאי שבו המאבק של המעטים הצודקים ברכים החזקים מהם בנוי במקרים רבים כשרשרת של משימות בלתי אפשריות המשיגות הצלחה בניגוד לכל הגיון.⁹³ אך את ההצדקה הלאומית לדגם זה הם שואבים מהמיתוס הישן של מלחמות היהודים ביוונים, ברומאים ובפלישתים. ההצדקה הזאת ניתנת במפורש, על-ידי דימוי המאבק של ההווה למאבקים הקודמים, או על-ידי שימוש בנוסחים המוכרים של תיאורי מלחמות מצדה והחשמונאים: מלחמתם של "בני חורין" שבחרו "בחרה גאה" להיאבק ואף למסור את נפשם למען אמונתם.⁹⁴ הסיפורים נוטים, בדרך כלל, להסתיים בניצחונות (אם לא ניצחון בקרב מסויים, לפחות ניצחון במערכה כולה). הניצחון בהווה מעין אקורד סופי לסיפורי המפלות והכשלונות של העבר (גיבורי מצדה, כך גרמו או נאמר במפורש בסיפורים, אינם מסיימים עוד בהתאבדות אלא בניצחון בנוסח: "שנית מצדה לא תיפול"). במקרים רבים גם מפלות מתוארות, בנוסח שהיה מקובל בעיתונות, כניצחונות. בחלק ניכר מהמקרים האלה עוברים הסיפורים לקראת סופם מהמיתוס של מצדה ובר-כוכבא למיתוס של שמשון הגיבור. מיתוס זה מחדיר רוח אקטיבית ותחושה של ניצחון פיוזי גם לסיפורים המסתיימים בהתאבדות בנוסח נצורי מצדה: הגיבורים הנצורים, העומדים מול כוחות חזקים ועדיפים מהם בוחרים "למות מות גיבורים" "עם פלשתים" וכמותם להביא לתבוסתו של האויב.⁹⁵

במאבק ובניצחון משנה היהודי גם את אופי יחסיו עם החזית האנטישמית העויינת. כשהגיבור ב"פנים אל פנים" או בסרט "גבעה עשרים וארבע אינה עונה" מחסל את הגרמני אין הוא רק גוקם את נקמתו בנאצי על מאורעות העבר, אלא גם מוכיח שחדל להיות יהודי גרדף.⁹⁶ בכך משרת עתה המאבק היהודי

89. מוסינזון, ג'יפ כחול.

90. משה שמיר, "ה'קטנטנות' של לייזר", החוט המשולש, תל אביב תשכ"ז (להלן: שמיר, ה'קטנטנות' של לייזר).

91. מגד, לילה של סכנות, תל אביב תשל"ה (להלן: מגד, לילה של סכנות).

92. וכמו כן ראה, משה שמיר, כמו ידיו (מרחביה 1951). וראה על כך נורית גרץ, חרבת חזעה והבוקר שלמחרת, תל אביב 1983 (להלן: גרץ, חרבת חזעה והבוקר שלמחרת).

93. עמוס עוז, באור התכלת העזה, תל אביב 1979.

94. מגד, לילה של סכנות.

95. שמיר, ה'קטנטנות' של לייזר; מגד, לילה של סכנות.

96. ראה הערה 87.

גרמני שני דגמים כאחד: הוא מחזק את התחושה שהמלחמה היא עדיין מלחמת המעטים הנרדפים בהמון מאוחד של אויבים, אך מצד שני הוא מצרף את היהודי הלוחם, ולו גם במאוחד, אל החזית של בנות הברית. הספרות מבטאת אמנם את הדגם המוסכם של מלחמת המעטים מול הרבים, אך נאמנה למסורת של ספרות ביקורתית, ספקנית, היא מנסה לעתים להציב אותו מול תפיסות אחרות, לערער אותו, או לערוך עליו פארודיות. בדרך כלל מתגבר המיתוס בסופו של דבר על המתקפות והסיפורים מסתיימים בהצדקה מחודשת של סיפור נצחון המעטים על הרבים.

ב"פנים אל פנים" של קובנר מתלונן המפקד על כך ש"דוחות שמביאים לו מן היחידות" מציגים תמיד את לוחמינו בגוף יחיד ואת האויב כ"המון" גדול, אך כשהוא עצמו יוצא לקרב הוא אכן מגלה שהאויב הוא המון גדול, והלוחמים היהודים הם יחידים, מבודדים וחלשים.⁹⁷ בסיפורו של מגד "לילה של סכנות" מתוארות פעולות הגבורה של המפקד שפוצץ את הטנק שלו על אויביו ושל החייל שרץ את הכיתור הערבי כפעולות של אינסטינקטים, של יצרי חיים ומוות, ללא תכלית, וללא מטרה. מעין יאוש אקזיסטנציאלי מבצבץ כאן מבין הדפים. ובכל זאת מעשי הגבורה אכן מבוצעים בסיפורים, והם חזקים יותר מכל הסבר, והגיבור עצמו תוהה בסופו של דבר אם לא פעלו עליו ועל מפקדו, ולו גם בכלי דעת, כוחם של הקולקטיב ומטרותיו.

אותו דגם, זה של המעטים מול הרבים, מופיע אם כן, גם בעיתונות, גם בספרות, כשם שהוא מופיע בסוגי טקסטים רבים אחרים של התקופה. אך בכל אחת משתי המערכות הללו יש לו מעמד שונה ותכונות שונות. ההשוואה בין מעמדו המרכזי בספרות ומעמדו השולי בעיתונות, או בין האופן שבו הוא מוצג בעיתונות לבין האופן שבו הוא מבוקר בספרות מעידה על אמונותיה ומטרותיה של החברה הישראלית בתקופה זו, אך גם על המורכבות שבה היא מתייחסת למטרות ואמונות אלה.

אירופה מול אסיה

הבידוד של הלוחמים הישראלים מוצבת גם בספרות, כמו בעיתונות, מול דגם אחר על פיו אותם לוחמים מהווים דווקא חלק מחזית אירופאית רחבה הממשיכה את מסורת המאבק של בנות הברית באויב הנאצי בעומדה מול מזרח פראי ואכזר.⁹⁸ אך במקרים רבים ערים היוצרים הן לסטריאוטיפיות של הדגם והן לסתירות שגורר השימוש בו. הן מירון מתאר את הסתירה שבפניה ניצב אלתרמן כשהיה עליו להציג את הישראלי כשותף למאבקן של בנות הברית גם כשעה שבנות הברית עצמן לא עמדו לצידו. אלתרמן מיישב סתירה זו, לדבריו,

97. ראה בעיקר, קובנר, פנים אל פנים, עמ' 99.

98. ראה הערה 91.

כשהוא מוכיח כי בעמידתו מול האויב נעשה היישוב העברי ל"בריטי יותר מן הבריטים"⁹⁹. אבא קובנר, בספרו "פנים אל פנים" מפשר בין אותן הסתירות כשהוא מציג שני סוגים של אנגלים. מצד אחד מתוארים האנגלים כצבא עויין הפורק מן היהודים את נשקם, מצד שני מופיעים בספר אנגלים אוהדים, המנסים לעזור ללוחמים ולנצורים ואף מביעים רצון להצטרף אליהם.

חיים גורי, ברשימה שהיא ספק עיתונאית ספק ספרותית, מתמודד עם הסטריאוטיפים המקובלים של הערבי בן המזרח. הוא משתמש בסטריאוטיפים אלה אך גם מציג לעומתם ערבי שונה, אנושי, מנוער מקלישאות: "בן לוויה להם – החורבן, הם יאנסו את אחיותיך ובאמך יתעללו. בתיך ארמנותיך יהיו להם לאורוות, מרבץ סוסיהם. כלבי מצרים אלה, מוכי השחין ומנוגעי העגבת, ירדו בך וככל אשר לך [...] אלי הנפט יהלכו על החורבות – אלה כהני הדם והזהב, ישוטטו וירחרחו וילדיך יפשטו ידם ערומים, רעבים". מול כל הסטריאוטיפים המוכרים הללו הקושרים את הערבי עם חיות, מחלות, אכזריות, רצחנות, הרס, (ואף עם הון קפיטליסטי, בורגני, ואולי יהודי) מוצג מיד ערבי אחר: "אי לכך תזנק עם לילה על אנשים שמעולם לא ראית: פשוטי אדם, עניים, אבות לבנים, עדר תועה, מובל שולל [...] ופחד אנושי יפרפר בפרצופם הכהה."¹⁰⁰ מצד אחד מציג גורי את הערבי כבן המדבר שנעץ ציפורניו באדמתנו, מצד שני נראה לו כי הפגיעה בערבי הזה קובעת את קין על מצתנו. מצד אחד הוא רואה בערבי אויב, מצד שני הוא מציג אותו כאדם – והסתירה נותרה בעינה. גם במקרה זה משתמשת איפוא הספרות באותם דגמים שהזינו את העיתונות, אך יותר מהעיתונות היא ערה לפערים הנוצרים בין הדגם המוסכם למציאות, בין המראית הסטריאוטיפית להווייה האנושית. תיאור המציאות שמעבר למראית, תיאור ההווייה שמעבר לסטריאוטיפ נשען בדרך כלל על תפיסות ששלטו בספרות העברית בשנים קודמות, וגם עכשיו לא איבדו לחלוטין את מעמדן – תפיסות הומניסטיות, אינדיבידואליסטיות, כלל-אנושיות.

הישראלי מול היהודי

ליהודי יש בספרות תפקיד דומה לזה שהיה לו בעיתונות: הוא ההווייה השלילית שעל רקעה מתבלטת הזהות הישראלית החיובית. הוא מגולם בהווה בדמותו של הערבי ובדמותו של הישראלי היושב בעורף. לשניהם, בסיפורים רבים, תווים דומים: רדיפת כסף, פסיביות, זקנה, היעדר שרשים באדמה, פחדנות וכו'. בסיפורו של שחם "בתור"¹⁰¹ מופיע העימות בין היהודי לעברי באופן בוטה ומפורש ביותר. החייל הלוחם המכונה כאן "נער בן עברים", הוא אמיץ, נלהב,

99. דן מירון, "הפנים בראי המגש", ידיעות אחרונות, 22.4.88, 28.4.88.

100. גורי, המסע אל הר האלהים, עמ' 146.

101. נתן שחם, "בתור", האלים עצלים, מרחביה 1949 (להלן: שחם, בתור).

נראה כאילו הוא "יצוק מברזל", ואילו היושבים בעורף מכונים "יהודים", נאמר עליהם שהם "מתכבטלים בפני כוח", הם מואשמים בכך שהם מתעשרים על חשבון הבחורים הלוחמים למענם, הם פחדנים, פסיביים, ואף מתוארים בסטריאוטיפים אנטישמיים המזהים יהודים וחיות: "הוא נתחלחל והביט כך כמו עכבר קטן וחשדני".

כמו בעיתונות, ההערכה לגיבור העברי גדולה פי כמה כשמעבר למראית העברית מתגלים עדיין כמה סימנים יהודיים המהווים רקע שעליו כולטת ביותר הזהות החדשה. כך למשל כוזור, הגיבור התימני ב"פנים אל פנים" ממלמל לפני הקרב לתן יהודי, אך במהלך הקרב, כשהוא יוצא לפרק מחסומים ומגלה עוז וגבורה, הוא מוכיח את עצמו כמי שחדל להיות יהודי והפך ישראלי לכל דבר.

אך גם במקרה זה מערערת לעתים הספרות על הדגם המקובל ולו גם בקול ענות חלושה. ב"בתור" העליבות היהודית מתוארת מנקודת תצפית של גיבור שאינו מהימן לחלוטין¹⁰² והגבורה העברית נראית במידת מה חסרת טעם מול ההכרה שלו בכך שלא הוא יקבע במעשיו את רגע מותו. ב"פנים אל פנים" העבר היהודי חוזר ומבצבץ לאורך הספר כולו ומעוצב לעתים מתוך כבוד והערכה, גם כשהגיבורים נקראים להשיל אותו מעליהם.

הדגם המוסכם הבונה את דמות העברי כניגודו של היהודי לא נשבר איפוא בספרות, אך השימוש בדגמים נוספים מאפשר לערער על בלעדיותו ולהטיל בו סדקים וספקות.

הפואטיקה: עלילה ותיאור

הרצף ההיסטורי, הסיבתי, הדינאמי שתואר בעיתונים, ושילוב נקודות התצפית המאירות אותו מהווים אבן יסוד לספרות דור הפלמ"ח. כיוון שתוארו כבר רבות¹⁰³ לא יתוארו כאן שוב. רצף כזה מופיע אף בטקסטים רבים אחרים בתרבות.¹⁰⁴ הוא מתגלה באופן מגובש ביותר בנקודות היום של המלחמה. כך למשל, פקודת היום למבצע דני שנכתבה כמטה חטיבת יפתח בנוייה באותה מתכונת של עלילה המאפיינת את הכתבות העיתונאיות:

– הפקודה נפתחת בהצבת המטרה ותיאור הניצחון תוך הדגשת השילוב של התכונות הפיזיות והרוחניות שהובילו אליו: "המשימה שהוטלה על חטיבתנו – חיל 'פתח', בוצעה בשלמותה." "ניצחנונו אינו צירוף מקרים ונסיבות. הוא פרי תכנון, פרי כושר פיקודי, תיאום קפדני, והרוח הלוחמת של בחורי חטיבתנו."
– הפקודה מפרטת פעולות ופעולות נגד במהלך אל הניצחון, ומקנה רצף

102. רחל ויסברוד, "הספרות ב'אלף'", בתוך נורית גרץ ורחל ויסברוד, הקבוצות הכנעניות – ספרות ואידיאולוגיה, תל אביב 1987.

103. גרץ, חרכת חוצה והבוקר שלמחרת.

104. גרץ, הווה נצחי.

ודינאמיות לתיאור עליידי מבנה של חזרות: "את כל כובד לחצו הטיל האויב בגזרת החזית של חטיבתנו, והוא נמעך מעוצמת האש של נשקנו. עמדנו בפניו ערוכים [...] הערמנו עליו בתכסיסי קרב [...] הבאנו את רכבו במצור."¹⁰⁵
 – הפקודה בוחנת את כל האפשרויות של התרחשות הקרב, ובכך יוצרת רושם של תיאור תהליך שעדיין לא הסתיים, שעדיין ניתן לפעול בתוכו: "רק שעת הפוגה הפרידה בין הכנעת לטרון ופתיחת הכביש המרכזי לירושלים. אילולא זאת, היה נוחל האויב את תבוסתו המוחלטת וכוחו היה גשבר לרסיסים כחזית זו."

– רצף רחב, פיזי והיסטורי כאחד נוצר בפקודה זו על־ידי הפעולה הצבאית: "במרחב של 22 ק"מ נעו יחידותינו, ומרחב זה קם והיה לנחלתנו [...] בעמק איילון וכפר מודיעים לימדנו את לגיוני גלוב פחה גבורת מכבים מהי."

– הטקסט הכתוב עובר בחופשיות רבה בין "מרחבי" זמן שונים: הוא פותח בסיום הארוע והצלחתו, שב אל תיאור עשרת ימי הקרב ("עשרה ימי קרב ניהלה חטיבתנו, עשרה ימים ללא הפוגה ומנוחה"), חוזר אל זמן פתיחת הקרב: "למודי נסיון רב התחלנו בהתמודדות עם הלגיון על רכב שריונו ונשקו הכבד", מכאן עובר אל ההווה, אל זמן הכתיבה: "עתה שעת הפוגה" ומסיים במבט אל העתיד: "ימצאו אותנו שוב מאורגנים, חמושים, ערוכים."

– הפקודה נותנת גיבוי לפעולה על־ידי עדויות ונקודות תצפית שונות: "עשרה ימי קרב ניהלה חטיבתנו [...] המבצעים בוצעו בהתאם ללוח הזמנים שקבע המטה [...] בהתמודדות הזאת הנחלנו לאוייב מכה אחר מכה [...] עדים לכך שריונו ונשקו [...] מספרים על כך המון חלליו."

אותה פואטיקה מאפיינת פקודות יום רכות, והיא מתגלה היטב, כאמור, בכתבות העיתונאיות. הדמיון בינה לבין הפואטיקה של הספרות מעיד על קשרי גומלין הדוקים בין צורות המבע השונות, ואף מבהיר את הישענותם על מקורות משותפים (ספרות הריאליזם הסוציאליסטי הסובייטי, למשל). דמיון זה בין הכתיבה הספרותית לכתיבה העיתונאית ו"הצבאית" מאפשר לעמוד על התשתית האידיאולוגית שמעבר לפואטיקה הספרותית. תשתית זו, המנוסחת במקרים רבים בכתבות ופקודות היום במפורש, מעוצבת בספרות, בעיתונות ובפקודות היום בפואטיקה הבונה את דמותו ה"חילונית" של הישראלי המניע את ההיסטוריה במו ידיו.

אך גם בנקודה זו הספרות מורכבת יותר מהטקסטים האחרים, ובניגוד להם היא נוטה לעצב את הדגם ולערער אותו בד בכד. הכיטחון ברצף ההיסטורי, העלילתי, ובדינאמיות של הגיבור המניע אותו מהווה אכן שלד מרכזי ביצירות הספרות, כמו בפקודות היום ובכתבות העיתונאיות. אך שלד זה עומד לעתים מול חרדות, ספקות, או מבטים נוקבים אל המציאות שלא תמיד תואמת אותו. במאמרו על אלתרמן מתאר דן מירון¹⁰⁶ את הרצף ההיסטורי המעוצב בשיר

105. ראה הערה 99.

"מגש הכסף". זהו למעשה הרצף שעוצב בכתבות העיתונאיות ובסיפורת של התקופה: פתיחת השיר בזמן עתיד ("והארץ תשקוט") היא אותה פתיחה המאפיינת סיפורים וכתבות עיתונאיות (בפרווה היא מתגלה במקרים רבים בסיפורי מסגרת המתרחשים זמן רב לאחר שהמאורעות הקשים המתוארים בסיפור הפנימי הסתיימו).¹⁰⁶ כמו בעיתונות ובסיפורת הזווית של העתיד והאזכורים של עבר היסטורי (הארץ תשקוט, כשם ששקטה ארבעים שנה לאחר מלחמות העבר) נועדו להוות הבטחה לסיום הטוב של ההתרחשויות בהווה. אלא שכאן, על פי מירון, הביטחון כרצף הזה מתערער. גם כעתיד הרגוע שלאחר המלחמה עין השמים עדיין אודמת, והצעירים עדיין לובשים "חול וחגור", ואילו העבר שנועד לתמוך בהווה אינו תומך בו: "ההווה מקיז את דמו" עם מותם של הבנים, למען המשכיות עם העבר ולא להיפך. במאמר אחר על חיים גורי¹⁰⁷ מתאר מירון תופעה דומה של אמביוולנטיות, שניתן להציג אותה כאמביוולנטיות לגבי הדגמים המוסכמים. הגיבורים של גורי מגלים אמנם דינאמיות ואקטיביות והדבר מתבטא במצבים מתמידים של הליכה. אך מאחורי הדינאמיות מסתתרת פסיביות ומעבר להליכה העיקשת מסתתרת תודעת הסופיות של מות החיילים בקרב – תודעת הסופיות המוחלטת. הגיבורים של גורי משנים את ההיסטוריה על-פי מירון. בכך הם מגלים את קרבתם לגיבורי הסיפורת והעיתונות, אך בד בבד הם גם שרויים מחוץ לה כקרבנות פסיביים. האמביוולנטיות הזאת היא בלי ספק אמביוולנטיות המאפיינת את היוצר, כפי שמראה מירון, אך היא ניזונה מ"הצלבה" של שני דגמים: הדגם המוסכם, המבוטא בעיתונות ובסיפורת של המלחמה, והדגם המודרניסטי, הספקני, שנשאל על-ידי גורי (כפי שמראה מירון) בעיקר מאלתרמן.

באופן פחות מורכב ניסו גם סופרי פרוזה שונים להתמודד עם הדגם המקובל ולהציב מולו פחדים, חששות, אימות. אך בסיפורים בדרך כלל מאושש המוסכם והמקובל גם לאחר שנשלל ולעתים אף יוצא מחוזק מתוך "הוויכוח עם מערערו". כך, הסיפורים של שחם "בתור" ו"שבעה מהם"¹⁰⁸ נפתחים אמנם בתודעה פאטאליסטית, בהכרה של הגיבורים שלא גבורתם או מעשיהם יחלצו אותם מן המיצר אלא תנודות גורל שאינן תלויות בהם, בכך הם מגלים עמדות אקזיסטנציאליסטיות שהיו מצויות בספרות המלחמה המערבית.¹⁰⁹ בסיפורים אלה ובאחרים מופיעים תיאורים קשים מאוד של מוות ופחדי מוות, תבוסות וכשלונות. בכך הם נותנים ביטוי לחרדות ואף לעובדות שהעיתונות נמנעה

106. למשל, שחם, שבעה מהם: מגד, לילה של סכנות.

107. דן מירון, "הזמן הצועד והמוות המבוטל (עיון ב'פרחי אש' מאת חיים גורי)", (לא פורסם).

108. ראה הערות 83 ו-101.

109. למשל המינגווי. לגבי אמוץ ספרות המלחמה המערבית על ידי הספורת העברית, ראה גרץ, תרבת חזעה והבוקר שלמחרת.

מלהתייחס אליהן. אך כל הסיפורים הללו מסתיימים באישור מחודש של תכונות הלוחם, של צדקת המטרות שבשמן הוא פועל, ושל הביטחון שגם המוות וגם הכישלון אינם אלא שלבים בדרך אל הניצחון הסופי (וראה, למשל, תיאור התבוסה בקרב על תל אריש ברומאן "פנים אל פנים"). בכך הם מקנים אישור מחודש לדגם הלאומי שלכאורה נשלל על ידם.

ערעור הדגמים המקובלים: ס. יזהר

בחלק ניכר מן היצירות של התקופה הדגמים המוסכמים הם, כאמור, הדומיננטיים ולכל מה שנועד להטיל בהם ספקות וסדקים יש קיום רופף וצדדי בלבד. רק במספר יצירות ההתמודדות עמם עקבית וחריפה, ובמקרים מסויימים היא אף הופכת לשלד המרכזי המוליך את ההתפתחויות והעלילה. ניתוח יצירה אחת של יזהר, "חרבת חזעה", יאפשר לתאר התמודדות זו במלואה.¹¹⁰ נושא סיפורו של ס. יזהר, "חרבת חזעה" אינו "סכסוך ישראלי-ערבי", כדברי עמוס עוז, אלא "סכסוך ישראלי-ישראלי". אלא שאין זה אך סכסוך "בין בחור – לוחם אחד משלנו לבין נפשו הצווייה" שוב, כדברי עמוס עוז¹¹¹, אלא זהו ויכוח עם התרבות הישראלית כולה, עם אמונתיה, מטרותיה, עם כל מה שנשלל על ידה ועם כל מה שהתקבל על ידה. את האמונות והמטרות הללו ניתן היה לגלות ברפורטזות העיתונאיות של תקופת מלחמת השיחרור, ואת סיפורו של יזהר, "חרבת חזעה", ניתן לתאר, אם כך, במידה רבה כדיאלוג עם הדגמים הלאומיים באופן כללי, ועם העיתונות של מלחמת השיחרור באופן ספציפי – עם השפה שלה, המבנים שלה, והמשמעויות שניסתה להעביר. במהלכו של הדיאלוג הזה נותן הסיפור ביטוי לכל הדגמים שהופיעו בעיתונות, גם לאלה שנשללו על ידה. הוא בודק את תקפותו של כל אחד מהם על רקע המציאות (כפי שהיא מתוארת בסיפור), הוא בודק אותם ביחסיהם זה עם זה, "משסה" אותם במידה רבה זה בזה, ותוך כך מנסה לחשוף את האמת שמעבר לאידיאולוגיות, את הזהות שמעבר לתרמית הישראליות. ויכוח דומה שמנהל הסיפור עם הסיפורת של בני דורו נסקר במקום אחר ולא יסקר כאן שוב.¹¹²

110. ס. יזהר, "חרבת חזעה", ארבעה סיפורים, מרחביה 1949 (להלן: חרבת חזעה); גרשון שקד, "דיוקנו של האמן כחלוץ צעיר", עכשיו, 51-54, עמ' 162-200; אברהם שאנן, ספרות המאבק – גורל ומרד, תל אביב 1976 (להלן: שאנן); מנחם דורמן, "על ס. יזהר", מבפנים, אוגוסט 1950: א.ב. יפה, "ספורי המלחמה של ס. יזהר"; מתי מגד, "הספור ולקחו (עם הופעת "סיפור חרבת חזעה" לס. יזהר)", 1949; עמוס עוז, "חרבת חזעה" (לא פורסם).

111. ראה הערה 93.

112. גרץ, חרבת חזעה והבוקר שלמחרת, עמ' 106.

הדגם ההומניסטי

הזווית שממנה נבדק ומתואר הארוע של גירוש תושבי הכפר חרבת חזעה מבתיהם היא הזווית ההומניסטית שהיתה מושרשת היטב בתרבות העברית והזחה במידת מה לשוליים בסערת הקרבות של מלחמת השיחרור. מזווית זו דורש מעצמו גיבור "חרבת חזעה", כמו גיבור סיפור אחר של יזהר – "השבוי"¹¹³ לוותר על המחסה החם של הקולקטיב הצבאי, לצאת לעזרת הצד שכנגד, הצד הערבי, ולגלות בכך את היותו "אדם". אך הסיפור אינו מסתפק במתן זווית שונה לתיאור הארועים. הוא מתייחס גם אל הזווית הקיימת, זו שמצאה ביטוי בעיתונות של המלחמה, תוקף אותה ומערער אותה, ומציג מולה את השילוב הישן של יהדות הומניסטית אמונה על מוסר הנביאים. (למשל, בריבוי אלוזיות לביטויים יהודיים כמו "הנשמה היהודית", או לדברי נביאים: "גרשנו וגם ירשנו", בפסוקים תנכיים כמו "טהור עיניים מראות-רע", "הבט על אוון לאי-יוכל" וכו'.¹¹⁴)

העימות בין ערכי מוסר הומניסטיים והתנהגות הקבוצה הלאומית נושא אופי פארודי כשאנשי הקבוצה נשבעים בשם ערכים אלה אך השבועה אינה אלא שגרת שפתיים חסרת משמעות. למשל, תוך ריב על השאלה מי ישתמש במקלע כדי לירות בערכים הבורחים מבתיהם קוראים הניצים "לצדק האחד הגדול – שכתוצאה מהם כרע ריבץ אריה אצל המקלע".¹¹⁵ פארודיה זאת משמשת בסיס לדרישה המפורשת לשחרר את השבוי החף מפשע בסיפור "השבוי" (שם בדרך כלל הניסוחים פשטניים וישירים יותר): "הפעם לא עוד מליצות על הומאניות, הפעם זה בידך [...] אם יש טעם במלחמה הזאת – עתה יופיע אותו הטעם. אדם, אדם, היה אדם, שלחהו לביתו".¹¹⁶

ערכי המוסר והשוויון הכלל אנושי, המנחים את אופן תיאור הארועים בכפר, קובעים גם את נקודת התצפית שממנה יתוארו. שלא כמקובל בעיתונות ובספרות אין זו רק נקודת התצפית של הישראלי, המתבונן בריחוק בכפר הערבי, בשבויים ובפליטים כאחד, אלא גם נקודת התצפית של הערבי, הנמסרת לעתים אף במילותיו הוא, וממנה ניכרים היטב רגשותיו וסבלותיו: "וגם הילד היה מייבב מעין מה עשיתם לנו חשוק שפתיים [...] זה היה כאילו צעקה שיוועה מהליכתם, מעין ארורים שונא".¹¹⁷

ה"וויכוח" עם אופן התיאור המקובל ניכר כשהמספר מתחיל את תיאורו מתוך נקודת התצפית המוכרת של החייל הישראלי, לעתים תוך ציטוט כמעט מדוייק

113. ס. יזהר, "השבוי", ארבעה סיפורים, מרחביה 1949 (להלן: השבוי).

114. חרבת חזעה, עמ' 134, 138 וראה גם עמ' 44, 109 ו'92 בהתאמה.

115. חרבת חזעה, עמ' 62.

116. השבוי, עמ' 134.

117. חרבת חזעה, עמ' 106.

של טקסטים עיתונאיים שביטאו אותה, ועובר מבלי משים לנקודת התצפית של תושב הכפר הערבי. המציאות הניבטת דרך עיניו של הערבי משמשת לחשיפת האטימות של נקודת התצפית הישראלית שאינה מבחינה בה.

למשל, באחד העיתונים תוארה כזכור הבריחה הערבית מתוך ניכור ובוז: "עם זריחת החמה – וכמה יפה היתה – החלה בריחה המונית מבית דראס. מנסים מזלם להימלט לאשדוד. אך לא כן סבור היה המקלען שקבע מושבו מעל בית הבאר הערבית. צרורותיו המכוונים הכריחום לשוב על עקבותיהם."¹¹⁸ תיאור היריות על הבורחים מתרבת חזעה נפתח כאותו האופן: "מיד נחתה האש [...] בין אילנות שהשמש החלה רוחצתם [...] אהלן! קרא פתאום שמואליק, כשנתפוגג העשן הגדול שהעלה, הנה שם כבר בורחים! [...] בורחים [...] אפילו לא יריה אחת, נבלות! דפוק אותם אמר שמואליק שהיה נרגש יותר ויותר. וגבי היטה את המקלע והטיח צרורות אחדים." הריחוק והניכור של החיילים ב"חרבת חזעה" הוא אותו ריחוק וניכור של החיילים בכתיבתו של הגדרתי המצוטטת לעיל, אך ב"חרבת חזעה" מסודג תיאור מנוכר זה בתיאור מטעם המספר המזדהה עם הערבים הבורחים ומתאר את היריות דרך עיניהם: "ומיד, באותו הקשר כנראה, היה מצטייר בדייקנות וכוודאות, איך באותו בית מסוייד לבן-כחלחל עם התריס הירוק מזדקף עתה מישהו מעל מעשהו בחרדת-פתע, איך בבית החומר מישהו הפסיק מאכלו, איך מישהו בקבוצת הבתים מימין מהסה את מי שדיכר אותו רגע: – יריות!"¹¹⁹

הוויכוח הופך מפורש יותר כשהחיילים שבסיפור חוזרים על נימוקים מוכרים ביותר, המצוטטים אינספור פעמים בעיתונות, כדי להבהיר את מעשיהם. ההבהרות נראות כאן קלוזות מול המציאות הנוראה המתוארת ומול העוול הברור כל כך שנעשה לתושבי הכפר. קלישותן עוד מובלטת כשהן מובאות מפי החיילים, בשפה הדוויייה, השטוחה שלהם, ומצומתות עם עמדת המספר הנושא כאן את ערכי היצירה כולה. "מה עושים להם? הורגים אותם? מעבירים אותם לצד שלהם. שישבו שם ויחכו. וזה יפה מאוד מצידנו. בשום מקום בעולם לא היו נוהגים ככה בהם. וחץ מזה אף-יחד לא ביקש מהם להתחיל בעניינים."¹²⁰

מעטים מול רבים

הדגם ההומניסטי הוא המהווה בסיפור "חרבת חזעה" את כס המשפט שעליו נידונות העמדות הלאומיות המכוונות את מעשה הגירוש. אך עמדות לאומיות אלה, המגולמות בדגמים שהופיעו בעיתונות, מבוקרות גם לעצמן, כשהן מתוארות באופן פארודי, נחשפות במגען עם המציאות ועם עמדות אחרות, או

118. ראה הערה 7.

119. חרבת חזעה, עמ' 58. על גילום המתח שבין שתי נקודות התצפית כמתח בתודעת המספר, ראה גרץ, חרבת חזעה והבוקר שלמתחת.

120. חרבת חזעה, עמ' 105.

כשהן מופקעות מההוויה הישראלית ומיוחסות להוויה הערבית דווקא. החיילים בחרבת חזעה מתנהגים כאילו עדיין הם נלחמים את מלחמת המעטים מול הרבים: "גי'פ אחד – מה אנחנו כאן – גי'פ וכמה אנשים: לוקחים כפר שלם. השד יודע אותם! [...] – תראו כמה הם! אמר הבחור, לו רק רצנו הלא יכלו לגמור אותנו ביריקות בלבד."¹²¹ עמידת המעטים מול הרבים היא במקרה זה עמידתה של קבוצת חיילים מול כפר של זקנים פסחים ועיוורים ועל כן היא כמוכּן מגוחכת. היא מגוחכת גם ב"השבוי" כשהחיילים הישראלים מתעקשים לגלות, מפיו של השבוי, פרטים אודות חזית גדולה ומאיימת של אנגליה ומדינות ערב שפעלה נגד היהודים מתוך הכפר השליו. בכל מקרה, מי שבאמת מוצג עתה כמבודד בעולם, מול חזית גדולה של אויבים הוא הערבי. הוא זה שנכבד ונעזב על-ידי המצרים והאנגלים ונותר לבדו מול האויב היהודי.¹²²

אירופה מול אסיה

דגם המעטים מול הרבים מצא כזכור את מקומו בכתבות העיתונאיות לצידו של הדגם הקולוניאליסטי המזהה את יחסי היהודים והערבים עם יחסי אירופה ואסיה. דגם זה, מוצא את מלווא ביטויו בסיפור "חרבת חזעה". אך הוא מוצב כאן, כמו שאר הדגמים, אך ורק על מנת לעמוד בחיצי הביקורת והפארודיה של הסיפור.

עקרונות, שומר הסיפור על אותה חלוקה שהיתה קיימת אף ברפורטז'ות העיתונאיות. החלוקה שחצתה בין עולם של שממה פיזית ורוחנית לבין עולם של טבע פורח ותרבות משגשגת. שני עולמות אלה אף מתוארים בחלק מן המקרים בשפת הרפורטז'ות העיתונאיות. אלא שכאן התהפכו היוצרות. השממה מאפיינת את הצד היהודי והטבע והתרבות מאפיינים את הצד הערבי. לא רק היפוך היוצרות עושה חוכא ואתלולא מהעמדות הישראליות אלא גם חשיפת הגורמים לשממת הכפר הערבי כפי שזו מוצגת בתיאורים המקובלים של התקופה.

תיאור הנוף בסיפור מודרך על-ידי הקונבנציה של תיאורי הנוף בספרות של שנות השלושים ובעיתונות השוליים של שנות הארבעים (וראה לעיל). כאן כמו שם עולה הגיבור אל גבעה שממנה הוא יכול לחלוש על המרחב, סוקר אותו עד לאופקיו ושולט בו במכטו. תחושת הנוחות של הגיבור בנוף זה המתגלה כאן כמו שם כשהנוף מתואר כדבר מה מוכר וידוע, ומרחביו סוגרים על המביט בו ומגוננים עליו (בדרך כלל במגע האדמה עם השמים באופק): "והנה משבצות השדות, החרושים והמוריקים, וחלקות הבוסתנים עשירי הצללים, והמשוכות הגוזרות את השטח לתבניות רוגעות ומרחיקות, והגבעות המגוונות החוסמות ומגלות אפקים כתלחלים רחוקים."¹²³

121. חרבת חזעה, עמ' 78, 80 בהתאמה.

122. וראה למשל השבוי, עמ' 79.

123. חרבת חזעה, עמ' 97.

אלא שכאן הנוף אינו נוף יהודי, והמבט אינו מגלה את האפשרות להתמקם בו ולהשתרש בו. זהו נוף ערבי, שתול ורוע ומעובד, הוא רווי ב"ארג דורות" ערבי, והוא עתיד להפוך לשממה דווקא בידיו של היהודי, ההורס וקוטע אותו ואת הרצף ההיסטורי המגולם בו. "מרבדי הירק המטופחים המקשטים את השממה" הם כאן מרבדי ירק ערביים, ואילו "זלעפות המדבר", "שדות הבור" ו"ההרים הצחיחים האורבים [...] לכל שפע הירק שמסביבך" הם מעשי ידי הישראלים: "והנה כל אלה, תוגת יתמות יורדת עליהם, הינומה עמומה. שדות שלא ייקצרו, מטעים שלא יושקו, שבילים שיישמו [...] מין השתרגות קוצים וקמשונים על-פני כל, וזוהב חרב, נהקת ערכות."¹²⁴

גם כאן, כמו בכתבות, בא איזכור אופיו השלילי של הערבי כדי לטשטש את המראית האסתטית, המושכת, שעשויה להיווצר מתוך תיאור שדותיו. אלא שכאן איזכור כזה מוכב בשם הקבוצה, בשפתה השטוחה והגסה, ומעומת עם עמדה שונה של המספר החושף את הכוונות האמיתיות שמעבר לו: "לפי זה הסתבר, מוסר המספר את דברי המ"כ, "שמעט הבתים הנראים בשיפולי גבעה אחרת הם איזו חרבת חזעה, ושכל המטעים הללו שמסביב והשדות משל הכפר ההוא הם, וכי מימיו המרובים, אדמתו הטובה וגידוליו המשובחים, יצאו להם מוניטין כמעט כמו לתושביו, שהם, אומרים, בני בליעל, מסייעים לאויב, נכונים לכל רע."¹²⁵ המ"כ חוזר כאן למעשה על נוסח מקובל ביותר בעיתונות, למשל: תיאור הבתים, הכרמים והשדות של הכפר בית דראס בסמוך להבהרת העובדה שהכפר הזה "גודע לשמצה" ויצאו לו "מוניטין" של רוע.¹²⁶ אך כאן, ב"חרבת חזעה" נחשף הקשר "התמים" שכין טיב השדות ורוע לבם של התושבים: העיניים הישראליות הלטושות אל השדות הפוריים של הערבים מחפשות הצדקה לכיבוש ומוצאות אותה באופי השלילי של תושביהם. (וראה השיחה בדבר התכניות ליישוב הכפר.)

בהתנוודו בין עמדותיו האישיות לבין עמדות הקבוצה שלו מעצב הגיבור המספר את הקונבנציות ושובר אותן כד בבד: הוא פותח בתיאורי הכפרים הערביים כמקומות של "שממה וזוהמה" (מתוך עמדת הקבוצה) אך עובר מיד לחשיפת הסיבה האמיתית לשממה הזאת (על-פי עמדת היחיד): סיבה שלא הופיעה כלל, כזכור, בתיאורים הקונבנציונליים בעיתונות.

כך פותח המספר ומבטא את הקול הקולקטיבי באומרו: "וכל הערבים המזוהמים האלה, המסתננים להחיות את נפשם השדופה בכפרים הריקים שלהם, נמאסו, נמאסו עד חימה, מה לנו ולהם, מה לנו, לחיינו הצעירים ולימינו החולפים, ולכפריהם המפורעשים, השוממים, המתניקים." אך מייד בהמשך,

124. חרבת חזעה, עמ' 73, 189, 225, 283, 225, 97 בהתאמה.

125. חרבת חזעה, עמ' 45.

126. ראה הערה 7.

מתגלה, תוך הזדהות וכאב, הסיבה לשממה ולמחנק, ותוך כך מתהפכת גם משמעות התופעה. לא שממה יש כאן, מגלה עתה הטקסט, אלא יתמות: "ויש לפתע, באמצע הצהריים או בטרם ערב, פותח הכפר שעוד לפני רגע היה סתם רמת בקתות שוממות ושותק יתמות, שתיקה קשה, וקינת מספד מרעדת לב – פותח הכפר הזה, הגדול וקודר, ושר שירת חפצים שנסתלקה נשמתם, [...] שירת בשורת אסון־פתע מוחצת"¹²⁷.

מה שקרה לתיאורי הטבע הפורח והשממה קורה בסיפור גם לסטריאוטיפים ששימשו לתיאור הערבי בעיתונות. הסטריאוטיפים הללו מבוטאים עתה בפי אנשי החבורה, בשפתם השדופה, הבוטה, החוזרת כהד שחוק על קלישאות מוכרות. שפה זו מאירה מלכתחילה את כל מה שמובע באמצעותה כהבעה שטוחה ומוזייפת. אך הסטריאוטיפים שאפיינו את הערבי מבוקרים גם על־ידי עמדת המספר, שהיא עמדת היצירה, מעומתים עם עובדות במציאות, הסותרות אותם, ואף מתהפכים כשבמהלך הסיפור הם מיוחסים דווקא לישראלים ולא לערבים. למשל, האמירה הזאת "תארו לכם יהודי במקומו וערבים במקומו! [...] איפה היו שוחטים אותו כמו כלום"¹²⁸ היא קלישאה מוכרת עד לזרא, ועיון בעיתונות מוכיח זאת היטב. הקלישאות שלה, השפה השטוחה שבה היא מבוטאת, המנוגדת ניגוד כה תהומי לשפתו של המספר,¹²⁹ וכן העובדה שהיא מתייחסת כאן לערבי זקן שאינו יכול להרע לאיש, כל אלה חושפים את הפער בינה לבין המציאות שאותה היא מנסה לבטא.

כמו במקרים רבים אחרים הקלישאה מובעת גם על־ידי המספר עצמו, בשעה שהוא מבטא את הקול הקולקטיבי, ונסתרת כשהוא מחליף קול זה בקולו הוא, האישי. למשל, על־פי הסטריאוטיפ המקובל מתוארים הכפרים הערבים כמקומות של חיות, במקום בני אדם, כמקומות של לכלוך סרחון ומחלות: "כברת־עפר מעופשת וחולה מחמת מיאוס, שרקקו עליה דורות, שהטילו בה מימיהם וחראיהם וצעפי בקרם וגמליהם – אותן חלקות־עפר בצדי הבקתות, הנגועות צחנת שיירי משכנות אנוש צפופים ודלים. הכל היה מסואב, מאוס". התיאור הזה מקבל אופי אירוני כשבהמשך הוא מתחלף בתיאור המשלטים הישראלים הנושאים תכונות דומות ביותר: זוהמה, צחנה, שיעמום מעופש, פרעושים וכי.¹³⁰

בכל מקרה, התכונות שיוחסו עד כה לערבי: שקרנות, ערמוניות, רצחנות לשמה, לכלוך הן עתה תכונות ישראליות. הרצחנות מתגלה בסצינת היריות בערבים הבורחים ובשיחה על הרג החמור; השקרנות נחשפת ביחס בין הסיבות

127. חרבת חזעה, עמ' 55–56.

128. חרבת חזעה, עמ' 70.

129. ראה, שאנן; גרץ, חרבת חזעה והבוקר שלמחרת.

130. חרבת חזעה, עמ' 47. ראה גם השבוי, עמ' 120.

המדומות והאמיתיות לכיבוש הכפר; הערמומיות מתגלה בעיקר ב"השבו" כתכונה של החוקרים; ואילו הלכלוך מלווה את הישראלים לכל אורך התיאור ומקבל אף משמעות סמלית בדמות הבוץ החוזר ומכפיש את אחד החיילים.¹³¹ גם הקיטוב המקובל בין הנעורים המצביעים על האונים, הכוח והתקווה של הקיום הישראלי לבין הזקנה והעייפות של העולם הערבי, מתהפך כאן. קיטוב כזה מוצג בתחילת הסיפור בפגישות של הישראלים עם הזקנים שנותרו בכפר. המספר אף מתייחס אליו ישירות כשהוא מתלונן על הצורך לבזבז את "חייו הצעירים" בכפרים הערבים השדופים. אך לקראת הסוף כוח התקווה והנעורים פורץ דווקא מתוך הכפר הערבי, גם בדמותו הסמלית של הסייח הבורח לחופש וגם בדמות שאגת העוול של הילד הבוכה, או בכי האין אונים של הילד שבלבו מתרחש משהו אשר "כשיגדל לא יוכל להיות אחרת מאשר נחש-צפעוני".¹³²

הישראלי מול היהודי

היפוך הקונבנציות החריף ביותר בסיפור קשור ליחסי הישראלי והיהודי.¹³³ העמדה המקובלת בעיתונות, המתייחסת בבוז לערבי שהתגלה בכל קלון התכונות היהודיות שלו, היא כאן העמדה של קבוצת החיילים. כבכל שאר הנושאים, היא מבוטאת באופן קלישאי ושטוח וכך השפה עצמה סותרת את המשמעויות המובעות על ידה. עמדה זו אף נסותרת כשמתגלה האמת שמעבר לה, וכשמתחולל במהלך הסיפור היפוך של תפקידים ומשמעויות. במקרה זה, הערבי אכן מתגלה כנושאן של התכונות היהודיות, אך דווקא תכונות אלה הן הזוכות לאהדה ולהזדהות מצד היצירה.

את העמדה המקובלת מבטאים החיילים כשהם לועגים לפחדנות של הערבים, לעובדה ש"אלה בורחים, אפילו לא ינסו להלחם", לכך ש"אין להם דם" וכשרונם הצבאי הוא כישרון עלוב. הלעג מבוטא בקלישאות מקובלות ונראה בלתי מוצדק לאור תיאור יושבי הכפר: קבוצות של זקנים, נשים וילדים.¹³⁴

האופי היהודי של הישוב הערבי נחשף אף בהדי תיאורים ספרותיים מוכרים של גולים יהודים. הם מובלים כצאן לטבח ("צאן מבוהל וצייתן"), מקבלים בציינות את הדין, האווירה סביבם היא אווירה של קבצנות יהודית ("וחסר רק ניגון קינות וצדקה תציל ממות"). וגם המראה שלהם מראה יהודי (זקן לבן,

131. השבו, עמ' 125. ראה גם דן מירון, ארבע פנים בספרות העברית בת ימינו, תל אביב וירושלים 1975.

132. חרבת חזעה, עמ' 110, 107 בהתאמה.

133. הקשר בין ההווה הערבית וההיסטוריה היהודית בסיפור נידון רבות. בין השאר ראה, שאנן: גרץ, חרבת חזעה והבוקר שלמחרת. במאמר זה אתייחס אך ורק לביקורת של הסיפור כלפי הסטריאוטיפים של הערבי "כיהודי".

134. חרבת חזעה, עמ' 55, 71, 72 בהתאמה.

כיפה קטנה בראש).¹³⁵ אך ההוויה הזאת הופכת את פניה ומעוררת הודות עזה במקום סלידה, כשמעבר לה מהדהדות האלוויות לעיר ההריגה של ביאליק¹³⁶, זכרונות ילדות על סיפורי הגלות וזכרונות של גלות תנכית. את הסלידה מעוררת עתה דווקא דמותו החדשה, האנטייהודית של הישראלי – דמות הגוי, האדון, המגרש, המגלה.¹³⁷

פואטיקה: עלילה ותיאור

מעבר לוויכוח בנושא הגירוש מנהל הסיפור "חרכת חזעה" דיון נוקב עם הדגמים של התקופה בנושא רצפי הזמן השונים. את כל אופני ההתייחסות אל הזמן שהיו מקובלים בעיתונות (וכאמור, גם בספרות, בקולנוע, בפקודות היום וכו') הוא מאמץ, כדק כל אחד לעצמו, מציב אותם על רקע המציאות המתוארת בסיפור ומעמת אותם זה עם זה.

תוך כך נסדק המהלך ההיסטורי הסיבתי שהכתבות העיתונאיות ושאר הטקסטים בתרבות היו כה בטוחים בו, מתערער הביטחון ברצף טבעי שבוטא בדרכי התיאור בסיפורת של שנות השלושים והוא מתגלה היטב בכתבות של עיתוני השוליים בשנות הארבעים, ואילו המהלך הנסי העובר מחורבן לגאולה, שנשלל מכל וכל על-ידי הכתבות, מוצא כאן מחדש את מקומו – הפעם בעולם הערבי. מכל הזמנים הללו נותרה ההוויה היהודית עירומה מכל. ללא עבר, ללא עתיד, ללא תכלית לפעולותיה וללא סיבה למעשיה, בזמן מעגלי חוזר על עצמו. זהו הזמן המוכר מהספרות האקזיסטנציאליסטית והוא מגוייס כאן לביקורת על חברה שאיבדה את ערכיה, אמונותיה ומטרותיה, ועל כן איבדה את האפשרות לנוע ברצפי זמן היסטוריים או טבעיים.

בכל תיאורי הקבוצה הישראלית הזמן עומד על מקומו, שקוע במעין ביצה של "שעמום" ו"ביטלה" וציפייה ממושכת "לדבר שיארע, שיתהווה מיד". גם כשמתרחשת כאן התקדמות בזמן, אין זו אלא התקדמות קומית. משהו נראה כעומד להתרחש כשהמספר פותח, למשל, פסקה כמשפט: "וכשהיו אז צהריים", אלא שהמשפט נותר ללא המשך, ההתרחשות מתגלה אך כחזרה על מה שקדם

135. חרכת חזעה, עמ' 100, 101, 105, 69 בהתאמה.

136. עיר ההריגה של ביאליק מהדהד לאורך הסיפור כולו: הפתיחה בגן הירק, מזכירה את גינת הירק מעיר ההריגה, הטון שבו מנחה התיאור את המספר המתבונן: "אם לא שתרקק כתיבוב, יתחמוק, ולא תביט, ותנוס מכאן והלאה" עמ' 73, הוא הטון המנחה את המתבונן בעיר ההריגה. הקריאה לזיכור של ביאליק: "חרוק שיניים והימס" מהדהד כאן בהתנהגות המספר ה"חושק שיניים ומקמץ אגרופים" ובהתנהגות הערבים "החרוקים שן בדממה" עמ' 107, ואילו השנאה ההולכת וגדלה בלבו של הדוכר של ביאליק "כפתן במאורתו" מתגלה עכשיו כנחש צפעוני בלבו של הילד הערבי עמ' 107.

137. חרכת חזעה, עמ' 107, 86, 80, 109 בהתאמה.

לה: "היו השעות באות ומשתרכות ומשתרכות, ומובישות וכלות כעצבת גדולה"¹³⁸.

כמעין שממון זה של דריכה במקום, העתיד מתגלה כציפייה שוממת לאיזה "עניין", "ארוע", והגעגועים אל העבר הם געגועים קומיים אל מהדורה מוקדמת של ההווה. "הה, ימי המשלטים" נזכר המספר בגעגועים, אך כשהוא בא לתאר ימים אלה אין הוא אלא חוזר ומתאר את מה שמתרחש בהווה הסיפורי: ציפיות ארוכות, בטלה, שעמום.¹³⁹ בהווה זו שבה הציפייה לעתיד וההישענות על העבר מתגלים אך כנסיונות סרק לחמוק מבטלה של הווה שומם גם הפעולה איבדה את סיבותיה ותכליותיה, ועמה קורס עתה המבנה הסיבתי המפואר שארגן את הכתבות העיתונאיות ואת הספרות של התקופה. אך כמו במקרים האחרים המבנה הסיבתי הדינאמי לא נעדר לחלוטין מהסיפור, הוא מופיע בו על מנת לעמוד כביקורת קשה.

הפעולה מתוארת כאן במלואה, ובאותו סגנון שבו תוארה בעיתונות. עם עומס גדול של פעלים העוקבים זה אחר זה ברצף דינאמי, מהיר: "להעמיסם" [...], "להעבירם" [...], "לפוצץ" [...], "לשרוף" [...], "לאסור" [...], "לטהר" [...], אך עומס הפעולות כאן גדול מכדי להיראות טבעי, והוא מקבל מימד גרוטסקי כשאיבד את התכלית הצודקת ואת המטרה המובנת שהיתה לו בתיאורים האחרים.

לא רק הפעולה הצבאית איבדה כאן את ההצדקה והתכלית שלה, כל פעולה אחרת המתבצעת בסיפור היא פעולה ללא תכלית, תוצאה של שממון ומיאוס (התנכלות לערבי ולגמלו, ירייה בחמור וכו'). במצב דברים כזה הפעולה איבדה גם את התמיכה של הדיבור שהקנה לה קודם לכן משמעות. הדיבור של הישראלים הוא דיבור רדוד ואטום ואין כל קשר בינו לבין השפה האנושית, הפיוטית של המספר והערבים. המרחב ההיסטורי של עבר ועתיד שהישראלי נושל ממנו מוענק בסיפור לערבי. אלוזיות לעבר הישראלי והיהודי אינן מחשלות יותר את הביטחון בפעולה הישראלית כפי שהיה מקובל בעיתונות, אלא מאירות את העוול של גירוש הערבי. עם המרחב ההיסטורי נושל הישראלי גם מהזמן הטבעי, ממרחבי הזמן שמעבר לנוף העתיק של המקום, ומתקצב הטבעי של שמש וגשם, בוקר וערב המניע אותו.¹⁴⁰

138. חרבת חזעה, עמ' 47. על המקורות הגנטיניים של תיאור כזה ראה בספרי, ספרות ואידיאולוגיה בארץ ישראל בשנות השלושים, (הערה 44 לעיל).

139. חרבת חזעה, עמ' 47.

140. פיתוח נושא זה ראה אצל א.ע. סימון, "עוד על חשבון מקוטע", הארץ, 14.10.55; גרץ, חרבת חזעה והבקר שלמחרת: שאנו.

חורבן וגאולה

מבעד לחורבות של ההיסטוריה היהודית והעלילה הישראלית שקרסו, מעבר למפולח של התיאור שמיקם את הישראלי בזמן וכנוף, עולה ומבצבץ עתה בסיפור "חרבת חזעה" הזמן היהודי שנשלל בתוקף כה עז עלי-ידי הישראלי. זהו זמן המוגע בכוחות מטאפיזיים, במהפכים עזים שבין חורבן לגאולה. עתה, כאין לו תחליפים אחרים, הוא משוחזר במלואו, על כל רבדיו ומגלה את הפנים האחרות, הבלתי ידועות שלו: אין הוא מסמן יותר היאחזות שרירותית בקטסטרופות, גם לא היסמכות חסרת בסיס על כוחות אלוהיים במקומות אנושיים. להיפך, הוא מגלם עמדה של מי שההיסטוריה אכן הנחיתה עליו אסונות פתאומיים ואין לו מוצא אלא להיאחז בתקווה לגאולה מטאפיזית. הסיפור "חרבת חזעה" השמיט את ההסבר, הסיבה וההצדקה שבבסיס הדגמים הישראליים, והחזיר את הסיבה וההצדקה לדגם היהודי שנשלל על ידם. אך ההצדקה היא מעתה הצדקה של הווייה ערבית ולא יהודית.

האסון אכן ניחת על הכפר הערבי כאופן פתאומי, ומתגלה כ"בשורת אסון-פתע מוחצת שקפאה ונותרה כמין קללה לא עוברת על דל-שפתיים." אסון זה אכן מוגע עלי-ידי כוח שהערבי לא יכול להתנגד לו, כוח כמראלוהי המגולם בדמותו של הישראלי וגזור את גורלו של הכפר הערבי כבמעין "פיסת-יד שרשמה שם בשרירות 'לא-יִקְצַר'."¹⁴¹ הישראלי שהפנה עורף לתפיסות המטאפיזיות של הגלות, מתגלה כך, כאורח אירוני, כמי שמניע מחדש תפיסות אלה. מי שהתאמץ כה לבנות את גורלו כמו ידיו, ללא היסמכות על כוחות שמעל לו, הפך בעצמו לכוח-על מפלצתי.

מול שרירות הכוחות המתעללים בו, מול גודלו של האסון, ומתוך אין אונים מוחלט לא נותר עתה לקרבן אלא לצפות לגאולה, ל"אל נקמות" שיופיע, לייחל לכך שמתוך החורבן הפתאומי תתרחש "אתחלתא [...] דגאולה."¹⁴²

את המהלך הזה, המזביל מחורבן לגאולה (אם כי גאולה חילונית, ברוח התרבות הציונית) מנסה המספר לגלות בכוח, בנחישות, הן במסגרת תפקידו כגיבור בסיפור והן בתפקידו כמספר. כגיבור הוא חותר למהלך כזה במפורש, כשהוא מצפה להתקוממות של הגולים או מחפש ביניהם "ירמיהו אחד קודר וגם יוקר, שמחשל פה זעם בתוך לבו". כמספר הוא מנסה לבנות מהלך כזה כשהוא עובר מתיאור של ערבים זקנים, על סף המוות, אל אמהות וילדים שבפניהם הוא יכול לקרוא שנאה ומרי, כשהוא עובר, ברצף הטקסט, מקולות של שתיקה ודממה אל קולות של זעקה, או מתיאור הערבים בדימויים של חיות ניצודות, מושפלות, אל תיאור מפורט של סייח צעיר הדוהר לחופש.¹⁴³

141. חרבת חזעה, עמ' 56, 95, 69, 98 בהתאמה.

142. חרבת חזעה, עמ' 56, 95 בהתאמה.

143. חרבת חזעה, עמ' 95, 107, 74, 110 בהתאמה.

לסיכום, רצף הזמן שביסס את מקומו של הישראלי בהיסטוריה ובמרחב איבד את תוקפו. התיאור ששימש להבטיח את מקומו של הגיבור החלוץ בשנים קודמות בארצו הוא עתה תיאור של נוף ערבי, שהישראלי אינו מבחין בו כלל, הפעולה שנועדה לבסס את זכותו איבדה את סיבותיה ותכליותיה. מול הזמן השומם – הישראלי – המוליך משום מקום לשום מקום מעדיף המספר את הזמן הערבי: לא רק את הזמן ההיסטורי הארוך שנגדע ואת הזמן המגיע את עונות השנה, אלא אף את הזמן שאומץ מתוך ההיסטוריה היהודית: ההיאחזות במוצא של תקוות גאולה ומרד מתוך החורבן המוחלט.

בסיפורו של יזהר חוזרת תפיסה ההיסטורית היהודית "הקטסטרופלית" ומופיעה בלבוש חדש, בלבושו של הגולה הערבי. יצירות אחרות של התקופה מעצבות תפיסה זו באופן ביקורתי כשהן תוהות על המחיר הקשה שתובעת הגאולה, מחיר של קרבנות, של עקדה, של חורבן.¹⁴⁴ כך או כך, מה שנשלל על-ידי הטקסטים העיתונאיים שב ומופיע בספרות, לוקח חלק בויכוח עם הדגמים הלאומיים הדומיננטיים, ואף תורם את תרומתו לערעורם.

סיכום

בעיצומן של המפלגות בקרב לטרון, עם הנסיגה מהעיר העתיקה בירושלים, בשעה שיד מרכזי מפונה ונגבה עומדת מול כוחות שריון המכתרים אותה מתארת העיתונות העברית את המלחמה כמהלך המוביל באופן איטי ובטוח אל הניצחון. בשעה שמדינת ישראל עומדת מבודדת מול חיל פלישה של חמש מדינות ערביות ללא ביטחון מוחלט בעזרה מן המערב מתוארת המלחמה בעיתונות כחזית של עמי אירופה העומדת כנגד מזרח מוחלש, ומבודד. במלחמה שבה אבד אחוז אחד מכל האוכלוסייה היהודית אין הכתבות מזכירות כמעט הרגים, או מוות. הכתבות בעיתונות אינן מתארות איפוא במדויק את המציאות של מלחמת שיחרור אלא משתמשות בדגמים מוסכמים בתרבות כדי לבטא את התודעה של החברה הישראלית. תודעה זו היא שתרמה, מצידה, לעיצוב המציאות – בין השאר לעמידה העיקשת עד לניצחון במערכה כולה, למרות התבוסות בקרבות הבודדים, ואולי גם לעיצוב היחסים עם מדינות האיזור ומדינות המערב לאחר המלחמה, לעיצוב האופי הדינאמי, אקטיבי של החברה הישראלית וכו'.

אך הדגמים ששימשו לתיאור המציאות ההיסטורית ואף תרמו לעיצובה עמדו כל הזמן בפני ביקורת שבחנה את המוסכם והמקובל לאור כל מה שנדחה והוסט לשוליים. כך נבדק המחיר ששילמה החברה ישראלית תמורת הביטחון

144. למשל, השירים של נתן אלתרמן ויחיים גורי, "מגש הכסף" ו"הנה מוטלות גופותינו". ראה מאמריו של דן מירון בנושא (הערות 99, 107 לעיל).

בניצחון. במאבק, בזהות הישראלית החילונית המניעה את ההיסטוריה כמו ידיה, נבדק המחיר שגבתה הריאקציה לתפיסות היהודיות והקשר עם תפיסות קולוניאליסטיות מערביות, ונבדק גם, שוב ושוב, הפער שבין הדגם המוסכם למציאות שאותה תיאר ואלה התייחס.

הביקורת הזאת תרמה את חלקה לערעור הדגמים המוסכמים של התקופה. התגובות הנלהבות והוויכוחים הסוערים שליוו את סיפורו של יזהר "חרבת חזעה", כמו גם העובדה שהפך חלק מהקאנון של הספרות העברית, מעידה על כך שתביעותיו ההומניסטיות נגעו ברגישויות חזקות ביותר של החברה הישראלית. אכן, ציר הוויכוחים על הסיפור סבב בעיקר סביב מקומם של הערכים הכלל-אנושיים, ההומניסטיים, בתוך המאבק הלאומי.

הביקורת כלפי הדגמים המקובלים פרצה מתוך הספרות המרכזית של התקופה, נפוצה גם בכתבי עת ספרותיים שוליים ("אלף"), אפיינה סופרים שרק החלו לפלס דרכם אל המערכת הספרותית (נסים אלוני) או סופרים שלא פעלו במרכז (יהושע בר יוסף, יהודה האורחי).¹⁴⁵ לאחר מלחמת השיחרור היא הקיפה יותר ויותר אזורים בתרבות העברית: בעיתונות, בפוליטיקה, בספרות.

הדגמים הלאומיים ששלטו בתקופת מלחמת השיחרור הלכו איפוא ונחלשו עם השנים. לתקופת מה תפסו את מקומם הדגמים ההומניסטיים הכלל-אנושיים ששימשו כבסיס לתקיפתם בספרות,¹⁴⁶ אך תהליכים היסטוריים, חברתיים, תרבותיים הכתיבו עם השנים סלקציה חדשה מתוך הרפרטואר הקיים: הדגם ה"יהודי" שנשלל על-ידי התרבות הישראלית בשנים קודמות הוא שהחל תופס מקום יותר ויותר מרכזי בשנים הבאות, והוא שכיוון שוב את תפיסת ההיסטוריה של עם ישראל כהיסטוריה של חורבן וגאולה ואת ראיית יחסיו עם העולם כנתק מוחלט. הדגם החדש הזה הכתיב את אופי הכתבות העיתונאיות בתחילת מלחמת לבנון, את אופי נאומי הבחירות של הימין הישראלי ועוד.¹⁴⁷

ההיסטוריה יצרה איפוא פונקציות תרבותיות חדשות ואלה נענו על-ידי ארגון חדש של הדגמים הקיימים. כמו הארגון הישן, גם זה אינו סטאטי ואינו סופי. הוויכוח בין הישן לחדש, בין מה שהפך דומיננטי למה שנדחה לשוליים עדיין נמשך. הוא עולה מן הפוליטיקה, הספרות, הקולנוע, העיתונות. ההיסטוריה הישראלית הסוערת אמנם מכתיבה את תכתיביה, אך אופני התגובה על התכתיבים הללו נקבעים עדיין על-ידי הדיאלוג שבין הדגמים הקיימים. כדיאלוג זה הכל צפוי, והרשות נתונה.

145. ראה יוסף אורן, שבכים, תל אביב 1981.

146. למשל, מערכת הבחירות בשנות החמישים. ראה גרץ, הווה נצחי.

147. את אופן השתלטותו של הדגם על טקסטים שונים כמו נאומי מנהיגים, מודעות בחירות ורפורטז'ות של מלחמה ניתחתי במאמרים המוזכרים בהערות 44 ו-97 וכמו כן בספר, נורית גרץ (עורכת). נקודת תצפית: תרבות וחברה בארץ ישראל, תל אביב 1988: "עם לבדו ישכון, רפורטז'ות עתונאיות בתקופת מלחמת לבנון" (לא פורסם).